

**O MIE ȘI UNA DE NOPTI: CAPODOPERA
A LITERATURII UNIVERSALE**

Petru CARAMAN*

Preambul

Trebuie să remarcăm că ciclul de povestiri arabe *1001 de nopți*** în forma sa autentică – nu sub cea cu caracter antologic și educativ, sub care circulă de obicei în Europa începând din secolul XVIII până azi – nu este nicidecum o literatură pentru copii, precum sunt cei mai mulți deprinși a o crede, chiar din propriile lor lecturi! Cititorul, mai ales cel prevenit în sensul amintit, este foarte surprins să întâlnească aici destul

* Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași – România (1898-1980).

** Între proiectele asupra cărora Petru Caraman nu a mai avut răgazul să zăbovească, trebuie inclusă și tema cu titlul de mai sus. Ovidiu Bârlea spunea că profesorul intenționa să traducă opera *O mie și una de nopți*, alcătuiind o ediție științifică de nivel academic (*Efigii*, p. 168). Nu excludem o asemenea preocupare din partea cărturarului. Atragem însă atenția că documentarea pe care o făcuse și comentariile ce însoțesc notele de lectură indică intenții mult mai ambițioase. El dorea să elucideze problema originilor acestui fascinant monument epic, în care literatura cultă se împletește armonios cu cea de sorginte folclorică. Încerca să identifice obârșia numeroaselor teme de basm, topite atât de iscusit în narațiunile din ciclul respectiv. Era conștient de dificultățile întreprinderii sale, de-a dreptul temerare, având în vedere că identitatea acelor creații populare pe care le urmărea fusese atenuată considerabil de șlefuirea îndelungată a produselor rezultate din fuziunea amintită.

Referitor la această temă, în arhiva profesorului se păstrează un important număr de fișe, precum și două caiete, formatul 21,5/13 cm, care totalizează 65 de file, scrise cu cerneală albastră și violetă pe o singură față. Acestea (pe care le dăm acum publicității) conțin ample comentarii bibliografice, cu evidente accente personale, prilejuite de consultarea unor autori cu renume în domeniu: Edward Len și Richard Berton (Anglia), I. Estrup (Danemarca), Antoine Galland și Isaac Silvestre de Sacy (Franța), Von Hammer și A. Müller (Germania), M. A. Salè (Rusia) și Macdonald (S.U.A.). Acestora li se adaugă semitologul Theodor Neldecke și arabiștii De Gue din Leida, Al-Masudi și Muhammed-Ibn-Ishac. Hotărât lucru, ocupându-se de ciclul celor *O mie și una de nopți*, profesorul Caraman urmărea mult mai mult decât traducerea colecției și alcătuirea unei ediții academice (**Ion H. Ciubotaru**).

Pregătirea textului pentru tipar și culegerea computerizată au fost efectuate de **Ioana Repciuc**.

de adesea elemente de un realism, care merge până la prezentarea faptelor în toată goliciunea lor și până la denumirea lucrurilor pe propriul lor nume, fără ocol. Și cu toate acestea o putem afirma, fără tema de a fi dezmințit, că un astfel de aspect al operei nu-i diminuează înaltul ei nivel artistic și nici nu-i pestilențiază atmosfera cu miasme, care-ar veni în conflict cu etica. Nu e vorba de un realism crud sau care frizează indecența în intenția de a răscoli patimi cu substrat senzual, ci avem de a face aici mai degrabă cu expansiunea primitivului, care – glumind inocent – spune în deplină sinceritate tot ceea ce gândește ori simte povestind cu haz vreo întâmplare lumească.

Ceea ce caracterizează în mod deosebit ciclul epic intitulat *1001 de nopți* din punct de vedere al originii sale, e faptul că fiind un monument de fină literatură cultă, el este totodată și un monument de literatură populară în sensul cel mai autentic al termenului. Aici aflăm, uneori în germen, alteori în extinsă desfășurare, un întreg repertoriu de teme de basm din seria celor de circulație universală. Ele sunt însă măiestrit prelucrate și împletite cu elemente personale ale fanteziei diferitelor forme culte omonime – talente poetice remarcabile – care au colaborat în cursul unui întreg șir de secole la alcătuirea acestui impresionant corpus de proporții în adevăr monumentale¹.

Codicele de povestiri orientale, cunoscut sub titlul de *1001 de nopți*, este, între capodoperele literaturii universale, una din cele mai răspândite în sensul geografic al cuvântului și totodată una din cele mai populare în sensul că a străbătut toate straturile sociale, fiind apreciată și gustată deopotrivă de toate vârstele.

Ciclul de povestiri *1001 de nopți* are la bază literatura de basme și de povești anecdotice ale vechii Indii, de unde ele au trecut la perși și arabi. Aici, căpătând o formă nouă, arabă prin excelență, devine un tezaur literar specific acestui popor.

Într-o oarecare măsură și sub anumite aspecte în special, ciclul *1001 de nopți* ne amintește de *Odiseea*. Și aici ni se prezintă îngemănate și într-o admirabilă sinteză poetică creația folclorică și cu cea cultă de înaltă realizare artistică. Și aici avem a face nu cu o operă cu caracter unitar, ci cu un ciclu bogat în teme epice deosebite care se înșiruiesc fără o legătură organică între ele. Și aici însă ca și acolo, unitatea întregului este totuși salvată aparent, prin permanența unui personaj, căruia i se

¹ Cf. ideea acestei duble origini și la acad. Serghei Oldenburg în *Prefața* la traducerea rusă a *1001 de nopți* (Ed. Acad., t. I, 1929), p. XV-XVI.

subordonează totul și de care depinde totul. Într-o parte e o eroină – fermecătoarea Șeherezada, ce vrăjește pe neînduplecatul împărat făcându-l sclavul ei prin cele mai minunate povești, al căror izvor nu seacă niciodată... În cealaltă e un erou – divinul Odiseu, după expresia homerică – un faimos călător pe mări și prin lume. De fapt călătorește și lectorul ciclului de povești arabe împreună cu Șeherezada sau mai just cu personajele poveștilor ei, călătorește și pe uscat și pe mări și sub mări și în văzduh, precum și dincolo de hotarele lumii pământești. Și personajele acestea sunt așa de originale și de variate, ținând de toate rangurile și de toate straturile sociale și trecând și în lumi supranaturale prin *eroii demoni*, ifriți etc. Și adâncindu-te în lectura celor *1001 de nopți*, te adâncești în peisajul asiatic și nord-african, ca și în peisajul uman atât de exotic al acestor colțuri de lume, respiri din prin atmosfera impregnată de misterul eresurilor, ca și de fiorul înțelepciunii miezoase al unor popoare complet ignorate de cultura europeană. Iar dacă ne referim la *Odiseea*, ce perspective largi ni se oferă și aici – deși pe o scară mai mică totuși, ce orizonturi deschise... Câte figuri interesante, câte țări și popoare cunoaștem împreună cu eroul, din câte primejdii scăpăm cu abilitate datorită scăpărătoarei sale inteligențe. Ce de obiceiuri și feluri diferite de viață întâlnim și cât de puternic ni se aprinde curiozitatea de a ști și de a merge cu Odiseu înainte, mergem mai departe, în înneguratul necunoscut atât de plin de mistere, dar și atât de ispitiitor!

Un caracter de ordin formal, stilistic, al ciclului *1001 de nopți* este amestecul de proză cu versuri. Din loc în loc, mai ales unde povestirea ajunge la un punct culminant, apar deodată o serie de stihuri grupate de obicei în strofe – adesea adevărate poezii lirice – cu versuri în diferite ritmuri și măsuri, în jurul unui anumit subiect dezvoltat în povestirea respectivă. De fapt, poezia nu face decât să reia o anumită idee din tema epică și s-o dezvolte liric, subliniind în acest chip faptul pe care povestitorul vrea să-l scoată mai mult în relief. E un mod cu totul original de a povesti și cu care nu te deprinzi ușor, în ciuda frumuseții versurilor datorate foarte adesea unor talentați poeți cei mai mulți anonimi. În adevăr, pare iritabil ca tocmai când te pasionează mai tare o povestire și când curiozitatea de a afla mai curând deznodământul te mână spre final, să-ți răsară deodată în cale aceste tirade lirice. Dacă însă ai răbdare să le citești cu atenție și nu să le sari sacrificându-le de dragul fiorului epic, începi, încetul cu încetul, să te obișnuiești. Căci e vorba nu numai de a ști să învingi un obstacol neașteptat – dacă privim din punctul de vedere al purității epice – ci de a ne însuși un procedeu artistic *sui generis*,

caracteristic Orientului, și în special la arabi și persani. Și dacă reușești să te deprinzi a citi cu atenție aceste stihuri, care la început ți se păreau oțioase și hibride în trama epică, vei fi apoi copios recompensat de frumusețea, iar adesea de fermecătoarea lor înțelepciune cristalizată în lapidare sentințe în forme figurate. Și vei vedea în ele elemente decorative din cele mai îmbietoare întreșute în covorul bogat înflorit și așa de exuberant în culori, al minunatelor povești arabe.

*

În Europa, acest ciclu epic² a ajuns să fie cunoscut foarte târziu, de abia la începutul secolului XVIII, și anume la 1704, când a apărut, în editura librăriei pariziene Barbin, primul volum din *1001 de nopți* în traducerea lui A. Galland. Succesul de care s-a bucurat, în publicul francez și european cititor de limbă franceză, a fost enorm. E destul să amintim că chiar acest prim tom a avut câteva ediții până la sfârșitul anului 1704. Același succes au înregistrat și volumele următoare, care apar până în 1717, doi ani după moartea traducătorului. Îndată s-au tipărit traduceri și prelucrări în alte limbi, după traducerea franceză. Evident, entuziasta primire a povestirilor arabe de către publicul european se datorește înainte de toate noutății subiectelor exotice atât de atrăgătoare cu care europenii făceau cunoștință pentru prima oară; dar nu-i mai puțin adevărat că ea se datorește și faptului că, în cel dintâi traducător, acest ciclu de minunate povestiri a avut norocul să găsească un scriitor de un remarcabil talent literar dublat de un excelent cunoscător al limbii arabe. Antoine Galland trăiește între anii 1646-1715. Fiu de țăran sărac din Picardia, Galland reușește totuși cu destule greutate, să treacă prin toate treptele de învățământ, făcându-și o cultură serioasă și, la universitate, specializându-se în limbile orientale – anume limba ebraică și arabă. Destinat să fie profesor de liceu de limbi clasice, el întrerupe această ocupație chiar din primii ani, datorită cunoașterii limbii arabe, căci în 1672 e numit secretar al ambasadei franceze în Constantinopol. E curios însă că Galland n-a făcut cunoștință cu *1001 de nopți* timp îndelungat în cursul șederii lui în Turcia și a călătoriilor sale în Orientul apropiat. Au trebuit să treacă trei decenii

² Comentarii prilejuite de lucrarea lui M. A. Салье, *Книга тысячи и одной ночи* (studiu introductiv ce precedează tomul I din seria de 8 tomuri a traducerii rusești a ciclului de povești arabe *1001 de nopți*, în ediția Academiei Ruse din Moscova, anii 1929 sq.), cf. t. I., p. XXIII-LXIV.

până ce prin nu știu ce fericită întâmplare află despre monumentală colecție de povești arabe și cu greu izbutește să achiziționeze un manuscris al operei *1001 de nopți*. Aceasta s-a petrecut de abia în pragul secolului XVIII și Galland s-a și ocupat îndată să traducă cu febrilitate, așa că în 1704 a putut apărea tomul I. Trebuie să relatăm însă că ediția franceză a povestirilor din *1001 de nopți* nu e nicidecum ceea ce se cheamă o traducere fidelă; ci o traducere liberă făcută de cineva, care, stăpânind perfect limba originalului, își îngăduie mari libertăți de formă, reușind totuși să respecte în esența sa conținutul. Galland caută să atenueze unele asperități de expresie, adaptând întrucâtva la gustul european occidental povestirile arabe cu modul lor de viață și cu maniere atât de străine și de contrastante adesea față de cele de la noi. S-ar putea spune că în traducerea lui Galland avem a face mai degrabă cu o „europeizare a basmelor Șeherezadei”, cum spune Салье (p. XXIV).

Cum trebuie să evaluăm acest fapt? A fost un rău sau un bine pentru popularizarea acestei capodopere a literaturii arabe în Europa? Se pare că Galland a avut un tact cu adevărat providențial procedând așa, căci numai astfel i-a putut asigura succesul și faima în lumea europeană. Traducerea lui Galland e departe de a fi completă: ea cuprinde numai o parte, și anume cea de la începutul colecției – dacă o raportăm la întregul corpus de povestiri cunoscut azi sub numele de *1001 de nopți*. Totodată, chiar și din ceea ce traduce, ediția Galland omite o serie de pasaje și de povestiri, care i se păreau acestuia inaccesibile gustului literar și eticii europenilor.

În urma marilor succese de librărie a acestei opere, s-a pornit o adevărată cursă de editări și reeditări ale ei. Dar editorii nu se mulțumesc să tipărească moștenirea lăsată de Galland, ci se întrec în a o completa cu diferite adaosuri, uneori incluzând povestiri luate din cu totul alte colecții și punându-le sub același titlu de *1001 de nopți*. Iau naștere astfel tot felul de publicații apocrife sub acest titlu, contrafaceri ale autenticilor *1001 de nopți*. Pentru completarea ciclului arab cu restul de povestiri inexistente la Galland, trebuie să amintim o ediție în limba germană din anul 1823. E vorba nu de traduceri făcute direct din arăbește, ci după manuscrisul în limba franceză (rămas nepublicat) al orientalistului german Von Hammer.

Von Hammer este și primul care discută științific probleme în legătură cu originea și geneza ciclului arab *1001 de nopți*. El ajunge la concluzia că la baza lui stă o colecție de povești persane cunoscută sub numele de „Hezar-Efsanē”, care înseamnă „1000 de basme”. Această

colecție ar fi fost tradusă, după părerea lui Von Hammer, prin secolul IX d. Hr., în limba arabă și cu trecerea vremii, ea a crescut mereu, dat fiind că diferiți copiiști adăugau elemente noi, foarte adesea teme noi, care se încadrau perfect în rama atât de cuprinzătoare și de confortabilă cu motivul neobositei povestitoare Șeherezada, ce îmbrățișa întregul ciclu de povești dându-i aspect de unitate. Astfel s-a ajuns la o serie de stratificări de materiale epice puizate și din alte colecții indo-persane. Mai mult decât atât: această colecție de basme și povestiri în limba arabă fiind continuu prelucrată de scriitori arabi, elementele de proveniență persană sunt în bună parte suplantate de motive și teme arabe. Firește, rezultatul a fost că de la un timp nu mai era cu putință să distingi ușor nucleul epic inițial, care după părerea lui Von Hammer era persan, de aluviunile de origine arabă stratificate peste el în curs de mai multe secole. Contribuția arabă nu s-ar mărgini numai la teritoriul asiatic; învățatul german crede că unele adaosuri de motive s-ar fi realizat în Egipt, care odată cu secolul XIII devine centrul cultural al lumii arabe, până la începutul secolului XVI, când Egiptul cade sub turci (1516-1517). Acest eveniment politico-militar face ca evoluția și creșterea colecției *1001 de nopți* să se oprească brusc la acea dată și colecția în chestiune să rămână definitiv în forma în care-o cunoaștem astăzi.

În consecință, Von Hammer consideră drept primă patrie a ciclului *1001 de nopți*, Persia; iar drept autori ai colecției, un întreg șir de copiiști, care cu fiecare copie adăugau în plus tot alte materiale noi. Teoria lui Von Hammer își fondează ipotezele ei în special pe mărturiile a doi scriitori arabi din secolul X: *Al-Masudi*, un renumit istoric, și *Muhamed-ibn-Ishak*, bibliograf mai cunoscut sub supranumele de *An-Nadim*. Amândoi atestă în adevăr existența colecției persane *Hezar-Efsané* pe la jumătatea secolului X, la Bagdad, în traducerea arabă. De asemenea, ei spun că această operă se bucura de o mare popularitate printre lectorii Bagdadului și că manuscrisele nu circulau sub titlul de *1000 de basme*, cum era titlul originalului persan, ci sub cel de *1000 de nopți* sau *1001 de nopți*, titlu sugerat de motivul de cadru al Șeherezadei, care-și povestește basmele noapte după noapte într-un răstimp de 1000 sau *1001 de nopți*. Colecția în chestiune nu cuprindea un număr de povești identic cu cel al *Nopților*, ci cam vreo două sute de povești care erau presupuse că au fost istorisite de Șeherezada în cursul a 1001 de nopți.

De la bibliograful An-Nadim mai aflăm că opera *Hezar-Efsané* ar fi fost compusă pentru prințesa *Humai* sau *Humani*, fiica regelui

persan Artaxerxe. Tot An-Nadim relatează că în timpul domniei dinastiei Abbasizilor și în special sub califatul lui Al-Muktadir (908-932) erau la modă orice fel de povestiri amuzante și că mulți scriitori arabi se îndeletniceau să colecționeze și să imagineze asemenea povestiri.

Isaac Silvestre de Sacy, orientalist francez (1758-1838), care poate fi considerat inițiatorul studiilor arabe în Franța, ia poziție categorică în contra ipotezei unei origini persane a operei arabe *1001 de nopți*. El nu vede într-însa absolut nici un vestigiu persan, care ar putea permite o concluzie ca cea a lui Von Hammer. De Sacy susține, dimpotrivă, că atmosfera acestei opere e impregnată de cel mai pur spirit musulman și de o concepție asupra vieții și lumii, arabă prin excelență. Apoi, el acordă o deosebită atenție cadrului geografic al acestui monument literar – indicând orașele și localitățile în care se petrec faptele povestite și în care trăiesc marele număr de eroi și eroine și totodată, care sunt căile, pe uscat sau pe apă, pe care ei circulă.

Pe de altă parte, distins arabist cum era, de Sacy nu neglijează nici studiul limbii în care este redactată opera. Astfel, el afirmă că limba arabă din *1001 de nopți* e cea mai apropiată de dialectul arab ce se vorbește în Egipt. Pe baza unor asemenea argumente, Silvestre de Sacy conchide că opera a fost scrisă nu departe de hotarele Egiptului, probabil pe undeva prin Siria. În fine, el opinează că *1001 de nopți* este opera unui singur autor, care însă – murind înainte de a-și realiza în întregime planul conceput – a fost continuat de un altul. Deci, acest al doilea ar fi terminat opera, dându-i forma definitivă sub care e cunoscută astăzi. Totodată, el ar mai fi completat-o cu un număr însemnat de povești care circulau pe atunci în lumea arabă.

În ce privește dovezile istorice prezentate de Von Hammer, în special mărturia lui Al-Masudi, de Sacy le respinge, considerându-le drept interpolări târzii ale copiștilor, lipsite de orice teme. Orientalistul francez spune că Al-Masudi, trăitor cu câteva decenii înainte de fondarea orașului Cairo, nu putea cunoaște *1001 de nopți*, în care lectorul arab află limba de nuanța dialectală a Cairului, precum și peisajul antropogeografic al acestei regiuni egiptene!

Teoria lui Hammer și a lui de Sacy au stârnit vâlvă în lumea orientaliștilor – în special a arabiștilor – dând loc la comentarii variate și atrăgând de o parte sau de alta pe cei care se interesau de astfel de probleme, iar pe alții făcându-i să aibă o atitudine împăciuitoare și eclectică față de cele două poziții atât de deosebite. În ordine

cronologică, după aceștia doi, Eduard Len – traducătorul operei *1001 de nopți* în limba engleză – este și el autor al unei foarte interesante și judicioase ipoteze referitoare la originea acestui corpus de povești orientale. El își spune părerea sa în notele de care-și însoțește traducerea din arăbește. Călătorind în mai multe rânduri prin Egipt – unde trăiește timp destul de îndelungat – Len ajunsese să cunoască perfect nu numai limba arabă, în special pe cea a țării respective; dar el a devenit totodată un serios cunoscător al vieții, moravurilor și obiceiurilor egiptenilor, cărora le-a consacrat de altfel o lucrare aparte.

În unele privințe, ipoteza lui Len se apropie de cea a lui de Sacy, păstrându-și totuși caracterul ei independent și original. Astfel, dacă Silvestre de Sacy credea că *1001 de nopți* a fost scrisă într-o țară arabă din imediata vecinătate a Egiptului, Len merge cu mult mai departe în direcția strânselor aderențe ale monumentului literar care ne preocupă cu această țară: el susține că *1001 de nopți* a luat naștere chiar în Egipt și anume pe la sfârșitul secolului XV sau începutul celui de-al XVI-lea.

Cea mai mare asemănare cu de Sacy o manifestă Len în părerea sa referitoare la autorii monumentului literar arab. Ca și de Sacy, el crede că nu poate fi vorba aici de o întreagă serie de autori. După dânsul, *1001 de nopți* este opera unui singur autor sau poate cel mult doi, în sensul că primul a conceput planul general și a redactat-o în cea mai parte, iar al doilea va fi terminat-o. Trebuie însă să relatăm că între munca celor doi autori – dacă au existat în adevăr doi – Len nu admite o întrerupere prea mare; contribuția celui de-al doilea se va fi succedat la un interval de timp relativ scurt. Numai așa s-ar explica unitatea care se observă la această capodoperă – dacă o privim în întregul ei – atât ca limbă și stil, cât și ca fond. Spre deosebire de Silvestre de Sacy, Len recunoaște influența persană asupra monumentului literar arab, deși sub o formă mult mai atenuată decât o vedea Hammer. El crede că autorul sau, eventual, cei doi autori ai corpului de povestiri arabe vor fi cunoscut și utilizat celebra colecție persană *Hezar-Efsané*, însă nu în original și nici măcar într-o traducere mai fidelă, ci într-o imitație sau prelucrare arabă. Din ea, a fost inspirat planul cu motivul de cadru al eroinei care – datorită minunatului ei dar de a povesti frumos – învăluie în farmecul basmelor pe crudul monarh, aprinzându-i curiozitatea de a afla ce se va întâmpla mai departe și reușind astfel să-și salveze viața.

De asemenea, acea imitație arabă a operei persane va fi servit ca sursă din care au fost puizate mai multe teme epice aflătoare în *1001 de nopți*. Dar, în componența acestei opere vor fi intrat, după Len, și

povestiri persane de altă proveniență, precum și povești ori chiar anecdote pur arabe, care circulau în diferite antologii de pe la sfârșitul Evului Mediu. Ba chiar, Len presupune că, după ce a devenit obiect de exploatare comercială, încapând pe mâna librarilor-editori, *1001 de nopți* ar fi puizat materiale și din domeniul folcloric arab și anume, în modul cel mai direct, din sursa orală însăși. Adică, povestitori din popor vor fi fost angajați să spună basme copiștilor manuscrisului operei *1001 de nopți*. Scrise sub dictare – sau probabil retușate întrucâtva – aceste basme se vor fi adăugat colecției deja existente, mărind-o și dând naștere astfel la diferite redacții, independente una de alta.

1001 de nopți – în traducerea engleză completă a lui Eduard Len, împreună cu comentariile în care el își face cunoscută teoria sa despre originea operei – apare în anul 1846. Ipoteza lui Len s-a bucurat de un succes răsunător printre specialiști și timp destul de îndelungat a fost considerată de mulți ca fiind cea mai verosimilă. Iată însă că la 1886, arabistul de Gue din Leyda publică într-o revistă olandeză un remarcabil studiu despre *1001 de nopți*.

În multe privințe, De Gue se apropia de ipoteza lui Len relativ la originea ciclului epic arab *1001 de nopți*. El îi face doar o serie de rectificări. Între acestea, cea mai importantă se referă la data alcătuirii colecției, pe care o mută cu aproximativ un secol mai devreme. Așa, el – sprijinindu-se pe un pasaj din istoricul egiptean Ibn-Tayri-Birdi (m. 1470) – fixează data în chestiune pe la începutul secolului XV. Dar, în afară de această probă istorică, de Gue crede că timpul stabilit de dânsul ca moment al apariției *Nopților*, ca și locul unde au luat naștere în lumea arabă – Egiptul – pot fi deduse și din opera însăși. Nu atât pe baza aspectelor ei exterioare, care au atras mai mult atenția lui Len, cât din atmosfera ei generală. Aceasta trădează moravurile plebeiene, specifice egiptenilor din secolele XIV-XV și așa de deosebite de spiritul rafinat ce domina clasele superpuse mai înainte, în epoca glorioasă a mării expansiuni politice arabe. Partea cu adevărat originală din contribuția lui de Gue este aceea unde el identifică pe Șeherezada cu prințesa persană Humai, pentru care ar fi fost scrisă cartea de basme *Hezar-Efsané*, precum ne informează bibliograful arab din secolul X, An-Nadim. Dar, după de Gue, prințesa Humai este totodată una și aceeași eroină – deși sub o altă ipostază istorico-legendară – cu biblica Estera. Astfel, tema povestirii din Vechiul Testament se suprapune și ea, într-un chip uimitor, pe tema de cadru a *Nopților* arabe, care gravitează în jurul povestitoareii Șeherezada.

Ambele aceste teme sunt raportate de către de Gue la un prototip comun, care ar fi o legendă persană³.

Îndată după de Gue și provocat de teoria acestuia, un alt orientalist de marcă vine să-și spună părerea în problema atât de controversată a originii *Noaptilor* arabe. Este arabistul August Müller, care tocmai își tipărise pe atunci cunoscuta sa istorie a Islamului, sub titlul *Der Islam in Morgen und Abendland* (I-II, 1885-1887).

În anul 1888, sub forma unei scrisori către de Gue, el publică un adevărat studiu critic – de o impunătoare erudiție și perspicacitate – referitor la cele mai importante chestii în legătură cu originea și istoria capodoperei arabe care ne preocupă. Müller combate cu hotărâre teza lui Len și a continuatorilor săi – deci și a lui de Gue mai ales – pentru care redacția egipteană, a cărei apariție este datată aproximativ în secolele XV-XVI, se identifică cu însăși opera *1001 de nopți*. El consideră aceasta drept o eroare capitală, care stă la baza unei întregi serii de deducții eronate și ele, cu privire la originea și geneza *Noaptilor* arabe. Astfel, August Müller limitează la justele ei proporții ipoteza egipteană a lui Len – adică la versiunea care a luat naștere în adevăr în Egipt pe la finele Evului Mediu și care, datorită unei fericite întâmplări, a avut norocul să fie cea mai cunoscută, copiindu-se în numeroase manuscrise, iar apoi tipărindu-se și răspândindu-se pe spații întinse, atât în limba originală, cât și în cele mai diferite limbi străine. Dar, în afară de această versiune, au existat și un număr însemnat de altele. O bună parte din ele au dispărut fără urmă odată cu deteriorarea și pierderea manuscriselor de care erau vehiculate. Totuși însă, unele au reușit să se păstreze până în zilele noastre, în copii manuscrise puțin cunoscute adesea chiar specialiștilor. Între aceste redacții, multe sunt anterioare târziei versiunii egiptene, care stă la baza tipăriturilor operei *1001 de nopți*, iar altele sunt chiar cu mult mai vechi. Și Müller relevă deosebirea, foarte mare uneori, dintre acele redacții și cea egipteană, atât din punct de vedere al limbii și stilului, cât și din punct de vedere al temelor epice. De aceea, evident, este o gravă eroare ca prin *1001 de nopți* să se înțeleagă numai versiunea localizată în Egipt pe la sfârșitul secolului XV și începutul celui de-al XVI-lea, pe când în realitate acest titlu trebuie raportat la toate colecțiile arabe de acest tip – indiferent de ce redacție țin și indiferent de timpul când au apărut sau de țara arabă în care au luat naștere.

³ Studiul lui De Gue, într-o formă mai prescurtată, a fost reprodus de *Encyclopaedia Britannica*.

Pentru August Müller, opera *1001 de nopți* – sub aspectul variatelor lor redacții – este rezultatul unei lungi evoluții, care durează secole de-a rândul. Și tocmai această evoluție trebuie scrutată cu atenție, căci pătrunzând în tainele ei, ajungem să cunoaștem înseși tainele genezei. Vrând să stabilească punctul inițial sau, mai precis, forma primitivă de la care pornește această evoluție, August Müller recunoaște și el ca prototip al *Noptilor* arabe colecția persană cunoscută sub numele de *Hezar-Efsané*. Trecând cronologic în revistă o serie de date istorice, care marchează etape de dezvoltare ale operei arabe în discuție, Müller începe prin a aminti și el că scriitorii arabi din secolul X menționează existența unei traduceri în arăbește a colecției persane *Hezar-Efsané*, care purta titlul *1000 de nopți* sau *1001 de nopți* și care era foarte gustată la Bagdad. (Spre deosebire de Silvestre de Sacy, care considera aceste informații drept interpolări târzii ale copiștilor, contestându-le valoarea istorică, Müller le atribuie cea mai perfectă autenticitate). De asemenea, două secole mai târziu, se bucura de o mare popularitate în Egipt o colecție de povești cu același titlu *1001 de nopți*, precum aflăm de la scriitorul Ibn-Said, care dă această știre sub forma unei citații din istoricul Al-Kurti, trăitor în secolul XII. Apoi, un alt istoric egiptean din secolul XV, Ibn-Tagri-Birdi, pomenește pe un erou din *1001 de nopți*, al cărui nume era foarte popular pe atunci în Egipt. În fine, cel mai vechi manuscris arab al *Noptilor* cuprinde o însemnare a unui lector din anul 948 al erei musulmane, adică 1536-1537 al erei creștine. Acestui manuscris îi lipsește finalul; dar motivul de cadru, inițial, este identic cu cel din *Hezar-Efsané* a persilor. Alte manuscrise mai noi conțin însă și încheierea, care oferă de asemenea același motiv de cadru ca și vechea colecție persană, ceea ce confirmă cu o și mai mare claritate strânsa legătură dintre cele două colecții, între care *Hezar-Efsané* apare ca prototipul incontestabil al celei arabe. Precum am văzut, Von Hammer a fost primul savant care a relevat filiațiunea genetică a *Noptilor* arabe ca *Hezar-Efsané*. El opinase că – după ce colecția persană a trecut la arabi, fiind tradusă în limba lor – numeroase povestiri, care la origine formau repertoriul colecției *Hezar-Efsané*, au fost treptat substituite, de-a lungul vremii, de teme epice arabe mai mult sau mai puțin analoage. Müller reproșează predecesorului său de a se fi mărginit să spună aceasta într-o formă pur teoretică, fără a-și ilustra cu probe concrete afirmația. E ceea ce a făcut ca o părere atât de serioasă să treacă drept o simplă supoziție și să nu i se acorde atenția cuvenită. Așa se și explică pentru ce teoria posterioară lui Hammer a originii egiptene și a unicității autorului –

susținută de Len – a avut atâta succes: savantul englez aducea în sprijinul ipotezei sale numeroase dovezi lingvistice, geografice, istorice...

Spre a surprinde unele aspecte ale evoluției *Noptilor*, Müller procedează la analiza unora din temele de basm care alcătuiesc materialul epic al colecției arabe în chestiune. Astfel, – după originea pe care o atribuie temelor examinate – el indică patru categorii distincte: unele povestiri de influență persană și indică, iar altele de proveniență autohtonă, arabă: din Bagdad sau mai târziu, din Egipt. Evident, în redacția cea mai cunoscută azi și despre care se știe acum că a apărut pe teritoriul egiptean, la o dată destul de apropiată de epoca modernă, s-au conservat de asemenea teme și motive epice indo-persane. Care-i calea pe care ele au ajuns în Egipt? La această întrebare, Müller răspunde, fără a crede necesar să aducă probe, că prin Bagdad. Printre temele care au intrat în componența colecției, la Bagdad, el le consideră pe cele ce au caracter de nuvele erotice, precum și pe cele de tipul „fabliaux”, în care apare ca erou principal legendarul calif al Bagdadului, Harun-Ar-Rasid. Tot la această categorie grupează Müller și călătoriile lui Sindbad și alte povestiri de un colorit special.

O veche și interesantă mărturie istorică ce aruncă oarecare lumină asupra chipului cum s-a putut forma o colecție de povestiri ca cea a *Noptilor*, aflăm la bibliograful arab din secolul X, An-Nadim, care povestește cum un scriitor contemporan, Abd-Allah-al-Ġahšiiari și-a pus în gând să alcătuiască o carte cuprinzând 1000 de basme. Pentru a aduce la îndeplinire acest plan grandios, el și-ar fi adunat materialul necesar din cele mai variate izvoare, pe care le-a avut la dispoziție: arabe, persane, grecești... Poveștile trebuiau să fie aproximativ de aceeași lungime și anume, fiecare trebuia să umple intervalul unei nopți, ca durată. Dar moartea l-a împiedicat pe Al-Ġahšiiari să-și împlinească idealul său în proporțiile visate. El ar fi reușit totuși, după afirmația lui An-Nadim să-l realizeze pe jumătate; căci în momentul morții, scrisese deja 480 de basme, având fiecare o extensiune de 50 de file. Ceea ce înseamnă că Al-Ġahšiiari ar fi lăsat după el o gigantică moștenire literară, care număra 24.000 de file (adică 48.000 de pagini)!

Abd-Allah-Muhhamed-al-Ġahšiiari nu este un personaj fictiv, ci el a trăit în adevăr pe la începutul secolului X. Întrebarea care se pune în mod logic acum este dacă a existat vreo legătură între opera lui și colecția persană *Hezar-Efsané*? Faptul că Al-Ġahšiiari își concepuse opera sa de proporțiile a 1000 de basme, confirmă această legătură. Opera persană, prin însuși titlul ei, îi va fi sugerat nu numai ideea, dar

ea îi va fi servit și ca model de urmat și totodată și ca o bogată sursă de inspirație, dacă nu chiar mai mult decât atât. În acest caz, n-ar fi oare verosimil să vedem în opera lui Al-Ġahšiiari etapa primară arabă, care stă la temelia *Noptilor*? Totuși, dacă ne raportăm la dimensiunile uriașe ale cărții lui Al-Ġahšiiari, care va fi numărat 24.000 de file, față de numai aproximativ 1500 ale colecției *1001 de nopți*, suntem mai puțin ispitiți să identificăm aceste două opere. În ciuda acestei izbitoare discordanțe, mărturia istorică își are greutatea ei și nu există nici un motiv de a fi repudiată; iar numărul de 1000 de basme pe care trebuia să-l aibă colecția lui Al-Ġahšiiari, după intenția acestuia, nu poate fi considerată drept o simplă coincidență întâmplătoare. Rămâne să împăcăm numai acea diferență atât de mare în ce privește dimensiunile ei față de *1001 de nopți* de mai târziu. Se pare că Al-Ġahšiiari, prin opera sa concepută în proporții monumentale, a creat la Bagdad un curent; și alți amatori de aceleași subiecte, din secolul X, au fost stimulați să scrie cărți de același gen și după același plan. Dar, aceștia – cu un sentiment mai realist al puterilor de realizare ale unui singur om, pe de-o parte, și cu un simț practic mai dezvoltat pe de-alta – le vor fi scris în dimensiuni cu mult mai reduse, care vor fi permis mai ușor să se realizeze planul celor 1000 de povestiri eșalonate pe intervalul a 1000 de nopți. O colecție de tipul acestora poate fi prototipul arab al operei *1001 de nopți*. În forma sa din secolul X, ea va fi cuprins unele teme epice indo-persane din *Hezar-Efsané*, apoi, întâmplări aventuroase din viața Bagdadului, al căror erou principal era Harun-ar-Rasid, călătoriile pe mare ale lui Sindbad etc.

O asemenea colecție, devenind foarte populară, ar fi trecut curând în tradiția orală, care, cu vremea, i-a modificat foarte mult conținutul și forma. Când ciclul de basme și povestiri va fi fost iarăși fixat prin scris, într-o nouă alcătuire – după această tradiție vie a poporului – opera va fi fost cu totul alta. Presupunând că vor fi existat mai multe redacții și că una din ele va fi avut mai mult succes, suplantându-le pe celelalte, putem crede că – pe calea copiilor – această versiune ar fi rămas multă vreme dominantă. La un astfel de prototip, raportează Müller cele mai vechi manuscrise ale operei *1001 de nopți* care ni s-au păstrat. Celelalte manuscrise mai noi, care stau la baza tipăriturilor arabe și a traducerilor în diferite limbi străine, ar ține de o altă redacție mult mai târzie, însă care nici ea n-ar fi lipsită de aderențe cu versiunile arabe anterioare ei. Interesant și nou în tabloul originii *Noptilor*, prezentat de studiul lui Müller este nu numai evoluția treptată

în curs de secole a colecției, ci și faptul că acest savant acordă cel dintâi o deosebită atenție rolului pe care l-a avut tradiția orală, adică creația folclorică arabă la formarea ei. Această poziție diferă în chip contrastant de cea a predecesorilor săi, care explicau apariția operei în chestiune exclusiv pe baza tradiției literare, ceea ce constituie o atitudine din cele mai eronate, care ducea fatal la unele rezultate false. Așadar, la formarea colecției *1001 de nopți* – la care au colaborat diferite centre ale lumii arabe, cu materiale epice din cele mai neaoșe alături de materialul de proveniență străină – au participat elemente foarte variate combinându-se sau schimbându-și locul între ele sau, foarte adesea, substituindu-se unul pe altul în favoarea elementului autohton. Aceasta este de altfel prisma prin care cercetătorii științifici contemporani privesc problemele referitoare la *1001 de nopți*. Și trebuie să recunoaștem lui August Müller în special meritul de a fi contribuit într-o măsură mai mare ca alții la deschiderea acestui drum.

În clasificarea povestirilor din *1001 de nopți* pe cicluri, Müller arată mai puțină originalitate. Privind doar în treacăt și superficial temele indo-persane, el se oprește mai mult asupra celor de proveniență arabă. Comparând grupa celor din Bagdad cu a celor egiptene le găsește mult superioare – sub aspectul estetic și al originalității – pe primele. Cele ce-au luat naștere în Egipt nu sunt, în general – după Müller – decât imitații palide ale celor de la Bagdad. La povestirile egiptene, firul acțiunii – care, în creațiile epice are un rol preponderent – prezintă mai puțin interes decât caracterele personajelor.

În ce privește teza unicității autorului operei *1001 de nopți*, susținută de Len și de Gue – induși în eroare de aspectul redacției egiptene – Müller o combate fără rezerve cu argumente decisive. Între altele, el spune ironic că un autor așa de erudit în materie de basme și povești – cum a trebuit să fie cel care, după Len și de Gue, a alcătuit colecția respectivă – a fost totuși atât de distrat încât de mai multe ori repetă aceleași teme epice în forme aproape identice! Pe de-altă parte, acest autor dovedește o cu totul inadmisibilă ignoranță a împrejurărilor istorice, precum și a structurii sociale arabe, pe care sunt grefate povestirile compilației sale!

Cât despre cronologia temelor epice, Müller crede că grupa celor din Bagdad s-a atașat traducerii arabe a operei persane *Hezar-Efsané* în secolul X, când dominația dinastiei Abbasizilor încetase de a se mai exercita în mod efectiv asupra întregii lumi arabe și când asistăm la dezmembrarea imensului imperiu într-o serie de țări și provincii

autonome, care mai depind doar cu numele de califul de Bagdad. Un asemenea moment istoric, al începutului decadenței politice, ne și explică acea atmosferă de idealizare a timpurilor glorioase de mai înainte, în figura – foarte reprezentativă pentru Abbasizi – a lui Harun-ar-Rasid, eroul atâtor povestiri create la Bagdad. De altfel o dată posterioară secolului X pentru intrarea grupului bagdadian în componența colecției *1001 de nopți* ar fi puțin probabilă și din motive de psihologie colectivă: după secolul X, se va fi șters tot mai mult în popor atât amintirea califului Harun-ar-Rasid, cât și a timpurilor fericite care vor fi caracterizat domnia lui. În ce privește grupul egiptean de povestiri, Müller crede că el se va fi adăugat colecției *1001 de nopți* cam prin secolul XII, când ea ajunsese populară în Egipt după mărturia lui Al-Kurti, pe care l-am amintit deja.

Din modul cum clasifică Müller povestirile *Nopților*, reiese că el cunoștea părerile pe care le avea în această chestie semitologul Theodor Neldecke, contemporanul său, care publicase chiar în 1888 două articole referitoare la *1001 de nopți*. Într-unul din ele, Neldecke, împărțind poveștile respective în două grupe cu totul distincte – bagdadiene și egiptene – relatează că de acestea din urmă țin și cele cu subiecte hoșești, care erau favorite de asemenea chiar vechilor egipteni. La categoria bagdadiană, trebuie grupate, după Neldecke, povestirile cu caracter de nuvele citadine, precum și călătoriile lui Sindbad. Nu trebuie uitat însă că și povestirile grupei bagdadiene – odată ajunse în Egipt – au suferit sensibile schimbări, fiind prelucrate și adaptate la gustul localnicilor, așa că, în această nouă fază evolutivă, ele prezintă un aspect destul de deosebit față de cel pe care-l aveau atunci când au fost codificate pentru întâia oară în colecție, la Bagdad. Dar, paralel cu problema clasificării temelor epice, acești învățați – în special Müller – o agită și pe cea a clasificării variatelor redacții manuscrise ale colecției *1001 de nopți*, după timpul apariției și mai ales după locul lor de origine. Clasificația schițată de Müller a fost reluată de Zotanber, conservator al Bibliotecii Naționale din Paris, care a prelucrat-o și a perfecționat-o pe baza materialelor manuscrise arabe ale colecției *1001 de nopți* aflătoare la Biblioteca Națională.

Ținând seama de istoricul manuscriselor cercetate, el distinge trei categorii: I. Manuscrise originare din țările mahomedane ale Asiei, care – în majoritatea cazurilor – cuprind numai începutul operei; II. Manuscrise redactate în Egipt, la o epocă foarte târzie, care, toate, par a se raporta la un prototip unic; III. Manuscrise originare tot din

Egipt, dar care prezintă o mare diversitate, atât între ele, cât și față de cele din categoriile precedente.

Manuscrisele din categoria a II-a, care sunt și cele mai numeroase, alcătuiesc „redacția egipteană a lui Zotanber”, precum a fost denumită de către specialiști în urma cercetărilor savantului francez. Aceste manuscrise oferă un interes deosebit nu numai fiindcă redacția de care țin ele stă la temelia mării majorității a tipăriturilor operei *1001 de nopți*, dar totodată și pentru că pe texte aparținând aceleiași redacții se bazează toate studiile privitoare la *1001 de nopți* din cursul secolului al XIX-lea.

Către sfârșitul secolului XIX, savantul danez Estrup înmănușează într-un tot cercetările făcute până la el în legătură cu originea și istoricul operei *1001 de nopți*; ba chiar le și mai dezvoltă într-o oarecare măsură. Este singura lucrare de acest gen, care înlesnește o privire de ansamblu asupra întregii problematice a *Nopților*. Cu deosebire, ideile lui Müller și Neldecke apar aici în plină lumină. Estrup, ca și Von Hammer, vede prototipul *Nopților* arabe în colecția persană *Hezar-Efsané*. El însă merge mai departe decât predecesorul său voind să demonstreze că anumite teme din *1001 de nopți* s-au păstrat aici exact sub același aspect pe care-l aveau în *Hezar-Efsané*, ceea ce constituie desigur o exagerare a efectelor tradiției literare.

Dar Hammer, ca și Müller și Len, arătase că povestirile provenite din *Hezar-Efsané* au fost cu timpul substituite de alte teme sau că-și modificase sensibil aspectul lor originar. După bibliograful arab An-Nadim din secolul X, colecția *Hezar-Efsané* era alcătuită dintr-un număr de aproximativ 200 de povestiri, în timp ce numărul de teme din *1001 de nopți*, considerate de Estrup ca aparținând ciclului indo-persan, se ridică de-abia la vreo 15! Și dacă acestea prezintă în adevăr identitate cu cele corespunzătoare din sursa literară *Hezar-Efsané*, de ce atunci nu s-au conservat și celelalte povestiri până la 200?!

Un alt reproș, care poate fi adus lui Estrup, este acela de a nu fi utilizat, în studiul său, decât textele tipărite ale *Nopților* – ba încă nici pe acestea pe toate – și de a fi făcut complet abstracție de manuscrise, care, în vremea apariției lucrării sale, atingeau un număr important de vreo 40!

Demnă de remarcat este acea parte a cercetării lui Estrup, unde el caută să determine semnele după care pot fi identificate temele epice pentru a fi grupate la ciclul indo-persan, la cel bagdadian sau la cel egiptean. Astfel, printre indiciile distinctive care caracterizează moștenirea indo-persană din *1001 de nopți*, Estrup relevă mai întâi un aspect de ordin formal, însă foarte tipic: procedeul, fundamental pentru această operă, de a

îngloba într-un cadru general un întreg ciclu de povestiri, care par a crește una din alta. Apoi, referindu-se la fondul propriu-zis al *Noptilor* arabe, Estrup consideră drept specific indo-persane motive ca cel al metamorfozării oamenilor în animale și cel al participării duhurilor, care joacă un rol de seamă în acțiunea poveștilor. Prezența unor astfel de motive ne permite să distingem relativ ușor povestirile de proveniență indo-persană din masa epică generală a *Noptilor*.

În ce privește patria celorlalte teme epice – de altă origine decât indo-persană – Estrup o plasează, la fel ca și August Müller, în Bagdad și Egipt. Apoi, și el grupează la categoria bagdadiană nuvelele citadine de conținut erotic, al căror erou favorit este legendarul calif Harun-ar-Rașid; iar la cea egipteană, istoriile hoșești, precum și poveștile fantastice având ca eroi duhuri, însă care nu sunt dotate, ca în ciclul persano-indic, cu o forță de sine stătătoare, ci sunt subordonate puterii unui anumit personaj sau vreunui talisman misterios.

O parte slabă a concluziilor lui Estrup pare a rezida în faptul că el și le întemeiază mai ales pe apropieri de natură pur folclorică. Pe de-altă parte, unele detalii exterioare a căror importanță este adesea subestimată de dânsul – dat fiind că le consideră drept târzii interpolări ale copiștilor – ne permit nu odată să clasificăm anumite teme epice la alt ciclu decât acela la care le grupează Estrup însuși.

În afară de aspectele și motivele de basm raportate de către Estrup la presupusul prototip *Hezar-Efsané*, pe care îl califică drept „nucleul autentic” al *Noptilor* arabe, el mai distinge, firește, numeroase teme epice care nu țin de acest „nucleu”. Unele ca acestea au existat în diferite locuri și timpuri în mod cu totul independent de ciclul colecției *Hezar-Efsané*. Ele au fost adăugate la diferite copii ale *Noptilor* arabe în timpuri mai târzii. Între acestea, Estrup relatează de exemplu călătoriile pe mare ale negustorului Sindbad, romanul lui Omar-Ibn-An-Numan, ciclul de povestiri al celor 10 viziri și altele. Prima grupă de teme epice, care s-au unit la traducerea colecției *Hezar-Efsané* în arăbește, făcută în secolul IX, a fost cea de la Bagdad și fenomenul a avut loc cam prin secolul XI; iar forma sa ultimă a primit-o opera *1001 de nopți*, în secolul XII-XIV, în Egipt. Dar acestea au mai fost spuse și de alții înaintea lui Estrup.

Studiul savantului danez, fiind publicat în limba sa maternă și multă vreme nefiind tradus în vreo limbă europeană de largă circulație a rămas puțin cunoscut chiar specialiștilor. Unii din aceștia n-au putut lua act de el decât sumar și vag dintr-un rezumat succint. De-abia în 1925, a

apărut o traducere germană a lui într-un foarte redus tiraj. Singura limbă în care a fost tradus de timpuriu, la 1905 – adică chiar la câțiva ani după apariție – a fost limba rusă. Traducerea, făcută de T. Lange, după originalul danez, a fost prefătată de prof. A. E. Крымский, cunoscut orientalist, care – pe lângă o substanțială prezentare a studiului lui Estrup – dă și o destul de completă bibliografie a istoriei cercetărilor referitoare la opera *1001 de nopți*, până la începutul secolului XX. Această traducere a fost editată de „Московский Лазаревский Институт Восточных Языков”. (И. Эstrup, *Исследование о 1001 ночи, ее происхождении и развитии*. Перевод с датского Т. Ланге, под редакцией и с предисловием профессора А. Е. Крымского, Москва, 1905).

Odată cu secolul XX, se deschid perspective noi în studiul operei *1001 de nopți*. Imboldul principal pentru reluarea cercetărilor cu o și mai mare asiduitate și totodată având ca obiectiv un mai bogat complex de probleme, a fost dat de apariția monumentalei lucrări bibliografice a lui V. Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés dans l'Europe chrétienne depuis 1810 jusqu' à 1885*, din care 4 tomuri (IV-VII) sunt consacrate exclusiv *Nopților*. Aceste volume – adevărată mină de izvoare istorice, literare, folclorice, lingvistice... și de informații din cele mai variate – nu numai că au dezvăluit comori nebănuite de cunoștințe, dar au jucat în același timp rolul de îndreptare și de programe de lucru pentru cercetători. Ele au înlesnit examinarea *Nopților* arabe din toate punctele de vedere posibile. De asemenea, au permis studierea temelor epice izolate, din cuprinsul colecției *1001 de nopți*, dat fiind că Chauvin furnizează o impresionantă bogăție de date cu privire la acestea, începând cu rezumatul detaliat al fiecăreia din ele și sfârșind cu cele mai neînsemnate motive folclorice, pe baza cărora se poate urmări comparativ gradul de apropiere dintre temele de basm, atât în interiorul colecției arabe, cât și față de alte teme din afară de *1001 de nopți*, având circulație folclorică universală.

O remarcabilă lucrare de la începutul secolului XX, care are ca obiect o anumită temă detașată din colecția *Nopților* este cea a folcloristului francez E. Cosquin, *Le Prologue – cadre des 1001 nuits*, publicată în „Revue Biblique”, 1909 (janvier-avril). Aici, el studiază tema care încadrează întregul ciclu epic al colecției *1001 de nopți*, și anume, povestea despre crudul împărat Sahriar și despre ingenioasa băsmuitoare Șeherezada. Cosquin ia poziție cu totul potrivnică față de ipoteza lui de Gue, care raportase tema de cadru a *Nopților* arabe, ca și pe cea a

legendei biblice despre Estera, la un prototip unic și anume la o legendă persană fixată în vechea colecție *Hezar-Efsané*. Bazându-se pe o serie de analogii din literaturile indice, Cosquin dovedește în chip neîndoios că respectiva temă de cadru este de proveniență indiană. Analizând această temă, el vede într-însa trei motive distincte: I. Motivul soțului înșelat, care, pierzându-și liniștea sufletească după trădarea soției, și-o regăsește când află că aceeași nefericire a lovit și pe un alt personaj mai însemnat și mai puternic decât dânsul; II. Motivul unui erou supranatural, care – fiind înșelat de femeia iubită – o ține închisă sub pază severă; III. Motivul inepeizabilei povestitoare, care reușește să amâne la infinit, prin basme minunate, moartea ce-o amenință în fiecare noapte. Fiecare din aceste trei motive au existență de sine stătătoare în literatura indiană, deși în *1001 de nopți* ele sunt astfel îmbinate și contopite, încât la prima vedere dau impresia unui tot organic. Unul din motivele în chestiune este atestat într-un basm din secolul III d. Hr.

Cosquin arată că, de la indieni, aceste motive folclorice au pătruns și în literaturile altor popoare, în afară de opera arabă *1001 de nopți*. Așa, de exemplul, motivul II – al eroului supranatural înșelat de o femeie, pe care apoi el o ține închisă într-o ladă – se află și într-o bâlină rusă despre Святогор. Demn de reținut este faptul că motivul I din tema de cadru a *Noptilor* arabe prezintă o formă foarte apropiată de a aceluiași motiv aflător într-un vechi basm indian, ceea ce ne-ar da dreptul să conchidem că povestea de cadru a colecției *1001 de nopți* nu este o imitație târzie, ci trebuie raportată la prototipul indic, cu care va fi avut cândva relații mai strânse.

Astfel, de aici rezultă că subiectul basmului care încadrează ciclul epic arab al *Noptilor* a putut fi cunoscut de arabi și în afară de colecția persană *Hezar-Efsané*. Aceasta pare cu atât mai verosimil cu cât în ciclul persan respectiv nu aflăm decât motivul III al basmului de cadru. Pe de-altă parte, însăși problema originii *Noptilor* arabe și a temelor epice care le alcătuiesc, trebuie scoasă din domeniul tradiției literare căruia i-a fost multă vreme circumscrisă în mod exclusiv și transferată în domeniul folclorului, cu care are cele mai intime aderențe. Într-o astfel de lumină, *1001 de nopți* nu se mai prezintă ca o operă izolată, ci ea trebuie privită doar ca o colecție de povești dintr-o întreagă serie de asemenea colecții. Și dacă acestea au reușit să străbată de-a lungul atâtor secole până-n vremea noastră, faptul se datorează unui succes neobișnuit, întemeiat pe selecția gustului popular, precum și pe un concurs favorabil de împrejurări.

Concepția aceasta, exprimată pentru prima oară încă de August Müller, a fost amplu dezvoltată în lucrările unuia din cei mai noi cercetători ai operei *1001 de nopți* și anume ale savantului american Macdonald, care s-a ocupat mult cu studiul manuscriselor *Nopților* și cu istoria literară a colecției. Macdonald a expus rezultatele cercetărilor sale în articolul apărut în anul 1924, sub titlul *Istoria veche a operei 1001 de nopți*, în care el nu face în realitate altceva decât să aprofundeze ipotezele lui August Müller, confirmate în întregime de date noi. Considerând în mod izolat poveștile ce alcătuiesc *1001 de nopți*, Macdonald susține că evoluția lor, din momentul când au fost create și până la fixarea lor într-un manuscris al colecției, au trecut prin următoarele trei stadii: I. Poveștile circulă în popor sub formă de elemente folclorice separate și de sine stătătoare; II. Aceste elemente sunt prelucrate cu grijă de către literați de profesie și sunt dezvoltate astfel în povestiri finite; III. Povestirile acestea sunt incluse în manuscrisele colecției. (După părerea lui Macdonald, alcătuitoarii manuscriselor colecției *1001 de nopți* au aflat materialul de-a gata și ei n-au făcut altceva decât să-l copieze, fără a aduce vreo schimbare)⁴.

Citând un exemplu de trecere a unei povești din stadiul II în III⁵, Macdonald arată că multe din poveștile fixate în colecția *1001 de nopți* păstrează o formă de sine stătătoare. Pe baza acestei constatări, el exprimă ideea că nu va fi un act prea îndrăzneț să admitem existența unor redacții independente și totodată mai complete pentru fiecare povestire din *1001 de nopți*. Trebuie subliniat însă că sub numele de *1001 de nopți* au fost înțelese, în diferite timpuri, colecții din cele mai diferite una de alta, neavând, poate, nimic comun între ele în afară de titlu. Cuprinsul uneia sau al alteia dintre aceste colecții depindea de materialul pe care compilatorul respectiv îl avusese la dispoziție.

⁴ Acest punct de vedere este criticabil, după noi, căci – dacă pot fi presupuse și unele cazuri ca acestea – nu se poate să nu admitem și situații când alți alcătuitoari – cu mai multă inițiativă sau cu mai mult talent și probabil determinați și de tendința naturală a unei continui readaptări la realitățile contemporane – vor fi intervenit într-o măsură mai mare sau mai restrânsă schimbând, după concepțiile și după gustul lor, poveștile compilate. De asemenea, ei vor fi făcut aceasta atât în scopul desăvârșirii estetice a povestirilor înseși, privite ca produse literare independente, precum și în scopul de a le armoniza cât mai bine cu întregul.

⁵ Din manuscrisul de la Tübingen al poveștii *Sul și Șumul*, se vede că această poveste era destinată să fie inclusă în *1001 de nopți*: prima treime a manuscrisului prezintă separarea pe nopți. Iar mai departe, deși nu se mai întâlnește această separare, aflăm totuși lăsate spații albe pentru numărul nopților. Totodată, remarcăm de asemenea că respectiva poveste se termină cu finalul obișnuit pentru fiecare noapte.

Ceea ce pare în afară de orice îndoială e că poveștile din *1001 de nopți*, la origine, au fost povestite oral și numai ulterior au fost așternute pe hârtie. Ele nu sunt adică produse literare de tipul creației culte, care chiar în momentul când este plăsmuită e și scrisă de autorul ei. Ci, poveștile *Noptilor* – dacă nu toate, în orice caz un însemnat număr din ele – trebuie raportate la prototipuri folclorice. Acest fapt a fost semnalat deja de Len. El ne relatează că a cunoscut la Cairo un librar-editor, care – posedând numai câteva coli inițiale din manuscrisul *1001 de nopți* – l-a completat până la dimensiuni respectabile cu povești dictate de băsmuitori de profesie. Tot așa a procedat, de altfel, aproximativ cu 10 secole mai înainte și bagdadianul Al-Ġahšiiari, care – precum aflăm de la An-Nadim – chema la dânsul băsmuitori din popor și-și nota, după ei, poveștile care-i plăceau cel mai mult. Copii manuscrise complete ale colecției *1001 de nopți* se ivesc, pare-se, destul de târziu – cam prin secolul XV – dar paralel cu ele continuă a circula în mod independent multe povestiri, care fac parte din diferite manuscrise ale colecției. Se înțelege de la sine, aceste povești peregrinau în popor nu în forma lor primară, ci – modificate după timp și loc – ele reflectau anumite caractere realiste ale mediului uman și ale epocii. Ele păstrează doar scheletul epic al temei de bază. În concluzia finală, Macdonald încearcă să stabilească cinci redacții ale operei *1001 de nopți*, a căror existență i se pare verosimilă pe baza cercetărilor făcute de dânsul: 1. Originalul persan *Hezar-Efsané*; 2. Traducerea arabă a colecției persane *Hezar-Efsané*; 3. Redacția cu tema de cadru luată din *Hezar-Efsané*; însă în cuprinsul acestui cadru având povești de origine arabă, care s-au substituit povestirilor persane inițiale (ceea ce presupusese deja, cu mult înainte de Macdonald, savantul german Von Hammer); 4. Redacția *Noptilor*, despre a cărei popularitate în Egipt, în secolul XII, vorbește istoricul Al-Kurti, pe care-l citează Ibn-Said; 5. Redacția, căreia îi aparține cel mai vechi manuscris păstrat până azi al colecției *1001 de nopți* – manuscrisul Galland. Această ultimă redacție – deși tot din Egipt ca și cea de sub nr. 4 – se deosebește simțitor de ea, după părerea lui Macdonald, dat fiind că are afinități și contiguități cu celelalte copii ale operei *1001 de nopți* cunoscute astăzi. Acestea sunt cele mai importante ipoteze ale teoriei lui Macdonald, care a fost favorabil primită în lumea științifică de specialitate.

Terminând cu trecerea în revistă a diferitelor etape, prin care a trecut studiul istoricului *Noptilor* arabe în curs de un secol – dacă luăm ca punct de plecare prima cercetare științifică serioasă publicată la 1827 de către Von Hammer – e oportun să înmănunchem concluziile științei

contemporane referitoare la o serie de probleme fundamentale în legătură cu *1001 de nopți*, precum: Când? Unde? Cum a apărut opera *1001 de nopți*? Și încă, privitor la valorificarea ei: ce reprezintă în literatura arabă și în literatura universală această colecție de povestiri?

Opera *1001 de nopți* nu este creația unui singur autor sau compilator, ci ea a luat ființă treptat în cursul multor secole. Prototipul *Nopților* pe teren arab a fost probabil traducerea colecției persane *Hezar-Efsané*, a cărei existență în secolul X este confirmată de mărturiile scriitorilor arabi. Nu ne putem da seama însă de caracterul acestei traduceri, întrucât până la noi n-a ajuns decât povestirea sa de cadru asemănătoare cu cadrul ciclului *1001 de nopți*. Dar o povestire cu același subiect a existat în India deja în secolul III al erei noastre și a putut pătrunde pe teren arab direct de acolo, fără a fi fost nevoie să mai treacă printr-o etapă intermediară ca aceea a unui împrumut din *Hezar-Efsané*. Totuși, e mai verosimil să admitem că traducerea celor *1000 de basme* – populară la Bagdad în secolul X – a și fost primul codex arab de basme, care a purtat numele de *1001 de nopți*. În ramele confortabile ale acestei colecții, s-au depozitat în diferite vremuri felurite povestiri scrise de înșiși povestitorii sau înregistrate după cuvintele unor băsmuitori din popor de către librari, care urmăreau scopul de a crește cât mai mult colecția cu titlul *1001 de nopți*. Care a fost cuprinsul acestor povestiri, noi de-abia de putem bănuși, după unele trăsături particulare, care se vor fi salvat, poate, în redacțiile operei *1001 de nopți* păstrate până-n zilele noastre. Încercările de a defini caracterul *Nopților*, în diferite faze evolutive ale acestei opere, se bazează pe date destul de nesigure și, în situația actuală a științei, de-abia dacă ne putem aștepta să ducă la rezultate pozitive. Cea mai verosimilă se prezintă ipoteza lui Macdonald mai sus expusă. În ce privește soluționarea problemei referitoare la timpul și locul apariției povestirilor ciclului *1001 de nopți*, avem posibilitatea de a o studia numai în ultima redacție, care a ajuns până la noi. Și trebuie să cercetăm fiecare basm aparte, dat fiind că nici o urmă de legătură intimă nu se trădează între povestirile *Nopților*. Analiza întreprinsă de unii savanți asupra povestirilor din *1001 de nopți* – considerate separat – a arătat că majoritatea lor a fost fixată pe hârtie, în mod neîndoios, între secolele XIV-XVI în Egipt, unde *1001 de nopți* s-au bucurat, după cât se pare, de o popularitate mai mare decât în alte țări musulmane. Aceasta ne-o indică între altele și prezența unor fragmente de manuscrise ale operei *1001 de nopți* destul de timpurii, în transcriere ebraică, a căror proveniență este, desigur, tot egipteană.

Probele prezentate de unii cercetători, care au susținut că o parte din basmele *Noptilor* au luat naștere în India, Persia sau la Bagdad, nu sunt totdeauna destul de întemeiate. În adevăr, orice temă de basm este alcătuită din motive folclorice deosebite, care au putut cădea pe teren arab din India sau Persia, independent unul de altul și – odată fixate în noua lor patrie – peste ele se vor fi suprapus motive pur autohtone. Cel mai adesea, se observă un astfel de proces la crearea basmelor fantastice, care – în ciclul considerat indo-persan, al colecției *1001 de nopți* – alcătuiesc majoritatea. Nuvelele citadine, raportate de obicei la ciclul bagdadian, sunt de asemenea greu de localizat. După conținutul lor, ele sunt obișnuite povestiri amoroase, care au putut lua naștere în orice centru cultural sau comercial musulman. Detalii exterioare ne indică în mod precis că aceste basme au fost înregistrate în Egipt; ba nici chiar participarea lui Harun-ar-Rasid, în multe din ele, nu infirmă o astfel de presupunere⁶. După cum arată un istoric contemporan al Orientului, popularitatea califului bagdadian în lumea musulmană poate fi comparată cu popularitatea papei în lumea catolică. Dar domnia lui Harun-ar-Rasid, unul din ultimii monarhi ai Califatului Abbasizilor, a fost obiectul unei idealizări puțin obișnuite nu numai în *1001 de nopți*, ci și în operele istoricilor arabi de mai târziu⁷. Povestirile despre plimbările nocturne ale acestui calif nu-s altceva decât un mit poetic bazat, probabil, pe amintirea despre figura unui Abbasid mai nou, al lui An-Nasir, care se distingea printr-o extraordinară cunoaștere a tot ceea ce se-ntâmpla la Bagdad. Harun-ar-Rasid, așa cum ne este el înfățișat de istorie, nu se bucura de simpatii speciale din partea populației capitalei sale, iar în ultimii ani ai vieții, apărea chiar rar între zidurile ei, dat fiind că el își strămutase reședința sa dincolo de hotarele Bagdadului. Astfel, criteriile externe nu permit să separăm poveștile erotice într-o grupă deosebită în ce privește locul lor de origine. Mai multe motive există de a despărți pe unele din aceste basme de celelalte povești din *1001 de nopți* sub aspectul cronologic. Datele stilului și ale limbii unora prezentând mult mai strânse aderențe cu stilul și limba literară decât se constată la celelalte povești, ne face să credem că nuvelele amoroase ale *Noptilor* au fost relativ timpuriu eliminate din repertoriul oral al

⁶ Caracteristic este faptul că istoricul Al-Kurti amintește despre popularitatea colecției *1001 de nopți* în Egipt tocmai în legătură cu o istorie amoroasă, despre care cică se vorbea așa de mult în popor, încât ea devenise tot atât de celebră ca și poveștile din *1001 de nopți*.

⁷ W. W. Bartold, *Kalif und Sultan – Die Welt des Islams*, I, p. 214.

povestitorilor și că ele s-au petrificat într-o formă literară a unei etape evolutive mai arhaice față de alte povești din *1001 de nopți*. La acestea a contribuit atât caracterul însuși al nuvelor erotice – în mare parte lungite la nesfârșit și plicticoase – cât și numărul însemnat de versuri care se întâlnesc în ele și a căror abundență nu e deloc de natură a provoca vreun entuziasm la auditoriul povestitorilor⁸.

Un loc aparte, față de celelalte povestiri, ocupă anecdotele istorice. Ele au fost incluse într-un mare număr în copiile manuscrise ale colecției *1001 de nopți* de diferiți copiiști, care – din lipsă de materiale pentru completarea totalului de *Nopți* impus de titlu – căutau să umple golul cum puteau. Multe din aceste anecdote au fost copiate direct din antologiile istorice; alte povestiri însă – mai importante în ce privește extensiunea lor – care se bazau pe un fapt real și care se întâlnesc, cu neînsemnate variații, chiar și la istoricii arabi, au pătruns în *1001 de nopți*, după toate probabilitățile, nu direct din operele acestora din urmă, ci au fost împrumutate din vreun alt izvor încă nedescoperit.

Marele romane – separate de către unii cercetători într-o categorie distinctă (ca, de exemplu, romanul lui Omar Ibn-An-Numan) – nu e nici un motiv să le considerăm incluse în *1001 de nopți* mai târziu decât celelalte părți ale acestei colecții. Ba, în particular, romanul lui Omar a fost considerat ca aparținând colecției *1001 de nopți* încă destul de timpuriu. Unul din manuscrisele acestui roman constituie fragmentul unei copii a *Nopților*, care se raportează, după cât se pare, la sfârșitul secolului XV sau la începutul secolului XVI.

Cu prilejul studiului problemei despre originea operei *1001 de nopți*, cercetătorii au trebuit să se atingă de multe teme care nu aveau relații directe cu istoria literară a colecției, dar care puteau ajuta la explicarea caracterului ei general. Astfel, de exemplu, lucrările unor savanți, consacrate identificării citatelor poetice în versuri – care sunt așa de numeroase în *1001 de nopți* – au adus o probă în plus în favoarea raportării datei redacției definitive a *Nopților* la o epocă relativ târzie: s-a constatat că majoritatea acestor fragmente în versuri aparțin poezilor dintre secolele XII-XIV. Analiza tabloului de moravuri reflectat de *1001 de nopți*, efectuate pentru prima oară de Len – în notele sale la traducerea *Nopților* – și aprofundată nu de mult într-o lucrare specială de către savantul german Röscher, a arătat pe de-altă parte că opera

⁸ Aceasta este, în orice caz, impresia profesorului Macdonald, care a ascultat personal povestitori din Cairo. Alți savanți susțin tocmai părerea contrară.

1001 de nopți, în ciuda diversității de elemente care-o alcătuiesc, poate fi privită drept *oglinza splendidă a moravurilor musulmane și a obiceiurilor de la sfârșitul Evului Mediu arab*.

Cercetarea manuscriselor operei *1001 de nopți*, începută de Müller și de Zotanber, a fost continuată și în secolul XX, cu deosebire în studiile profesorului Macdonald, care a lucrat timp de mulți ani la pregătirea pentru publicare a manuscrisului Galland. Acest manuscris este cel mai vechi fragment important al *Noptilor*, care s-a conservat până-n vremea noastră. Copiat de Galland din Siria, acest manuscris cuprindea la origine 4 tomuri, din care au fost publicate – după moartea lui Galland – numai trei. Ultimul din ele se sfârșește cu noaptea CCLXXXII, care se întrerupe la începutul basmului despre Kamar-Az-Zaman. Tomul IV, care a dispărut, conținea probabil sfârșitul acestui basm, apoi povestea eroului care dormea și veghea în același timp – a lui Hanim-ibn-Aiub – și, poate, și alte povești, care nu vor fi traduse de Galland. Materialul tuturor celor 4 tomuri ale manuscrisului acestuia trebuie să fi fost echivalent aproximativ cu un sfert din textul tipărit azi al operei *1001 de nopți*. Savanții arabiști au determinat în chip diferit vârsta și patria manuscrisului Galland. Zotanber și Neldecke l-au considerat scris în Siria, în prima jumătate a secolului XIV; dar cercetările lui Macdonald arată că acest manuscris este mai tânăr cu cel puțin un veac și că, după toate probabilitățile, e de proveniență egipteană. În anul 948 al Hegirei – 1536-1537 al erei noastre – manuscrisul era deja scris: în marginea lui se află însemnarea unui cititor, care tocmai poartă această dată. În afară de basmele aflătoare în manuscrisul ce-i poartă numele, Galland a mai inclus în traducerea sa și o serie de povești – ca cea a lui Ali-Baba, a lui Aladin cu lampa-i minunată și altele – al căror original a rămas mult timp necunoscut. În știință domina părerea că traducătorul francez ori că a plăsmuit el însuși aceste povești, ori că le-a notat, sub dictare, din gura unui arab cunoscut al său. Când iată că pe la sfârșitul anului 1880, Zotanber a descoperit în colecția Bibliotecii Naționale din Paris două manuscrise ale operei *1001 de nopți* care conțineau basmul lui Aladin. Îndată după aceasta, s-a comunicat știrea despre existența încă a unui manuscris arab cu acest basm într-o colecție particulară de manuscrise din Petersburg. După douăzeci și ceva de ani, profesorul Macdonald a avut norocul să descopere, în Biblioteca Bodleiană din Oxford, originalul arab al basmului lui Ali-Baba, pe care l-a editat în 1910 (Basmul lui Aladin fusese publicat de Zotanber nu mult după ce s-a aflat textul său original).

Textul celorlalte basme, adăugate de Galland, rămâne necunoscut până azi. Dar chiar și descoperirea primelor două povești în manuscrise arabe, nu ne lămurește nicidecum în ce chip au ajuns ele să fie cunoscute și traduse de Galland. În adevăr, el nu s-a putut folosi nici de textul lui Ali-Baba de la Oxford și nici de manuscrisele pariziene ale basmului lui Aladin! Unii învățați cred că aceste două basme nu redau originalele lor arabe, ci ar fi doar niște traduceri în limba franceză sau italiană. Date decisive pentru clarificarea acestei probleme ne lipsesc. Oricum ar fi, suntem înclinați a crede că – la traducerea basmelor despre care e vorba – Galland s-a servit de un original dispărut azi, ba, poate, chiar și de o sursă arabă.

Prima ediție completă tipărită a textului arab al *Noptilor* a apărut între anii 1825-1843 în douăsprezece mici volume: 9 din acestea au fost publicate de profesorul de la Universitatea din Breslau, Habicht; iar celelalte trei, după moartea lui, de către celebrul arabist Fleischer⁹. La baza ediției din Breslau stă – după cuvintele lui Habicht însuși – un manuscris tunisian al *Noptilor*, pe care el l-a colaționat cu alte manuscrise ce avea la dispoziția sa. Dar, după cum a arătat cercetarea întreprinsă de Macdonald asupra materialelor manuscrise de care s-a servit Habicht pentru ediția sa, „redacție tunisiană”, ar putea fi numită numai cu mare greutate, doar partea finală a manuscrisului lui Habicht, începând cu noaptea DCCCLXXXV până la sfârșit. Începutul textului său a fost publicat după cele mai variate materiale în majoritatea lor copiate pentru dânsul de către evreul tunisian Ibn-an-Nagzar. Adunarea întâmplătoare a materialului ne explică și faptul că, în textul de la Breslau al *Noptilor*, lipsesc unele povestiri care figurează în alte ediții ale colecției (de exemplu, romanul lui Omar-Ibn-An-Numan și altele).

Ediția lui Habicht nu este o ediție critică: profesorul de la Breslau a reprodus doar textul manuscriselor de care dispunea cu foarte neînsemnate modificări – ba și acestea nu totdeauna fericite. O asemenea metodă de editare condiționează și calitățile dar și defectele textului publicat la Breslau: abundând în vulgarisme, de lecțiuni inexacte și de erori ortografice, acest text este foarte apropiat de manuscrisele care stau la baza lui și tocmai de aceea mai util pentru studiul științific al operei *1001 de nopți* decât alte ediții tipărite ale ei.

⁹ Ediția arabă începută în anul 1811, la Calcuta, de Ahmed-aș-Șirvan, n-a mers mai departe de primele 200 de nopți.

Printre edițiile arabe recunoscute ca cele mai bune, ale acestei opere, mai relatăm pe următoarele: ediția I (în 2 tomuri) și a II-a (în 4 tomuri) de la Bulak (o mahala a orașului Cairo); ediția de la Calcuta (în 4 volume) – făcută după un manuscris egiptean, de englezul Mac-Notin; 2 ediții apărute la Beirut, dintre care mai cunoscută este a II-a (în 5 volume) din anul 1889. Ediția egipteană și cea din Calcuta dau textul colecției *1001 de nopți* aproape integral, fără reduceri esențiale. Munca editorilor – în special a celor egipteni – s-a manifestat mai ales în eliminarea din *1001 de nopți* a formelor limbii populare, care au fost înlocuite cu turnuri mai literare.

Textul de la Beirut, foarte apropiat de textul lui Mac-Notin, mai este totodată purificat și de indecențe, dat fiind că el a fost destinat spre a fi citit de marele public, iar nu spre a servi la studii științifice asupra textului *Nopților*. Această împrejurare nu diminuează, desigur, meritele editorului său – al savantului filolog arab Salhani – care a luat asupra-i greaua sarcină a popularizării operei *1001 de nopți* în lumea intelectualității arabe. În adevăr, trebuie să amintim că *1001 de nopți* nu s-au bucurat niciodată de un succes deosebit în cercurile culte ale orientalilor, care considerau această operă drept o carte frivolă și imorală. În afară de aceasta, ea mai era scrisă și într-o limbă populară – din care nu lipseau foarte adesea chiar elemente vulgare – ceea ce-o făcea să fie destul de departe de graiul și titlul literaturii clasice! Purificând-o de obscenități și de vulgarismele mai grosolane, Salhani a deschis operei *1001 de nopți* porțile către cercurile largi ale arabilor culți, care n-au întârziat de a prețui așa cum se cuvenea înaltele calități literare ale poveștilor Șeherezadei. Aceleași țeluri ca și savantul din Beirut au urmărit și primii traducători ai *Nopților* în limbile europene. Am văzut deja că Galland, prin traducerea sa, ilustrează perfect tocmai această poziție. Dar să mai prezentăm o serie de date referitoare la el și la activitatea sa de traducător, pentru a-l caracteriza mai bine.

Abordând colecția de povești *1001 de nopți* în mod exclusiv ca pe o creațiune literară, Galland – prin traducerea ei în limbă franceză – și-a pus ca scop să ofere compatrioților săi o lectură ușoară și agreabilă despre subiecte orientale. După cum a observat cu umor un critic, Galland a privit originalul său arab ca pe-un corp omenesc gol, pe care el a crezut de datoria lui să-l îmbrace după moda franceză cea mai distinsă din secolul XVII și XVIII.

Cunoscând perfect gusturile literare ale parizienilor din epoca lui Ludovic al XIV-lea, Galland s-a achitat cât se poate de bine de misiunea

lui. Traducerea sa – care trebuie considerată mai degrabă drept o operă literară de sine stătătoare – se citește până azi cu plăcere. Erori propriu-zise aflăm în ea puține și majoritatea lor pot fi ușor explicate dacă ne gândim la situația arabisticii în epoca lui Galland. Mai supărătoare, în traducerea sa, este lipsa citatelor poetice în versuri, pe care Galland le-a păstrat numai în cazuri rare și le-a tradus în proză, fără să le separe deloc de restul textului. Cei ce-au tradus după textul francez al lui Galland în alte limbi, n-au fost de obicei înzestrați cu talentul literar al „părintelui operei *1001 de nopți* în Europa”. Ei se străduiau să redea în limba poporului lor doar fabula din basmele *Nopților*. Dintre completările la ediția lui Galland, cea mai importantă este traducerea unor basme din *1001 de nopți*, care erau necunoscute încă în Europa și care au fost transpuse-n limba franceză de Von Hammer. Întâmplarea a făcut însă că aceste basme au ajuns până la noi într-o târzie traducere germană a lui Zinserling. Manuscrisul traducerii franceze a lui Von Hammer s-a pierdut în drum spre Anglia, unde traducătorul intenționa să-l tipărească¹⁰.

Traducerea lui Zinserling a fost făcută în stilul lui Galland; ea nu se distinge totuși prin calitățile literare. Pentru istoria studiilor asupra operei *1001 de nopți* este prețioasă prefăța din fruntea acestei traduceri. Ea a fost scrisă de Hammer însuși. Aici, sunt enumerate toate manuscrisele colecției *1001 de nopți* cunoscute la începutul secolului XIX.

Pe acea vreme încă nu exista o traducere completă a colecției *1001 de nopți* făcută direct după original; însă pregătirea lectorilor europeni pentru asimilarea și aprecierea unei astfel de traduceri progresa mereu. De pe la 1830, constatăm că centrul cercetărilor asupra operei *1001 de nopți* s-a strămutat din Franța în țările engleze. Aproape simultan au început să apară, în Calcuta și în Londra, două traduceri ale colecției aparținând lui Torrens și lui Len. Cea dintâi dintre acestea n-a mers mai departe de primul volum; a doua însă, a fost publicată în trei volume între anii 1839-1841 și prezintă în total cam două treimi din original. Au fost omise acele povești pe care traducătorul a socotit că nu e oportun să le cunoască lectorii englezi. Cauzele care l-au determinat pe Len să elimine din traducerea sa unele povești au fost de un îndoit caracter: intenționând să realizeze o ediție utilă pentru lecturi în cercul familial, Len a purificat-o de toate indecențele, fapt pentru care el a

¹⁰ După aceea textul german al lui Zinserling a fost din nou tradus în limba franceză de Trebutin.

trebuie să lase la o parte multe povestiri din acele ce nu se pretau nici la prelucrare, nici la prescurtare. În afară de aceasta, în traducerea lui Len lipsesc poveștile, care pot fi considerate ca dublete, deoarece nu fac decât să repete sub forme puțin deosebite, aceleași teme. Traducătorul a fost împiedicat de a le include și pe unele ca acestea în ediția sa de insuficiența spațiului acordat lui de către librarii-editori. Același motiv l-a făcut să renunțe și la alte câteva povești, care erau – chiar după părerea lui – de un remarcabil interes. Traducerea lui Len, făcută după ediția de la Bulak a operei *1001 de nopți* – deși nu-i completă – este, în multe privințe, cea mai bună din toate traduceri englezești câte există. Limba ei, amintind prin unele caractere traducerile Bibliei, pare acum întrucâtva îmbătrânită și emfatică. Observând aceasta, anumiți critici explică particularitățile stilului lui Len – precum și înclinarea sa către utilizarea derivatelor latine, iar nu a celor saxone – prin tendința de a-i comunica ceva din spiritul limbii operei *1001 de nopți*, care i-ar fi apărând arhaică arabului contemporan. E greu de spus totuși dacă Len și-a pus o astfel de problemă; în adevăr, este izbitor faptul că lucrările originale ale acestui savant sunt scrise într-o limbă care se deosebește puțin de limba traducerii *Noptilor*. Precum reiese și din încercările traducătorilor de mai târziu, stilul și atmosfera acestei cărți arabe sunt în general greu de redat în englezește. Sub raportul exactității, traducerea lui Len stă, fără discuție, cu mult mai presus decât toate traduceri care au precedat-o și decât majoritatea celor ce au succedat-o. Știind perfect limba literară arabă, Len stăpânea în chip excelent și dialectul popular al Egiptului, fără cunoștința căruia o înțelegere deplină a textului operei *1001 de nopți* ar fi grea. Ba mai mult încă, Len – ca nimeni altul în vremea sa – a studiat obiceiurile și moravurile locuitorilor Cairului. Notele lui la traducerea *Noptilor* reprezintă o adevărată enciclopedie etnografică și ele nu și-au pierdut până azi valoarea științifică. Mai târziu, aceste note au fost editate într-o carte separată sub titlul: *Societatea arabă în Evul Mediu*. Mai aproape, în ordine cronologică, de traducerea lui Len este traducerea germană datorată istoricului și islamistului Gustav Weil. Această traducere, apărută în 4 volume, poate fi numită până la un anumit punct completă: din ea lipsesc doar povestirile licențioase și acele povești, care nu se găsesc nici în ediția de la Breslau a operei *1001 de nopți* – originalul arab folosit de Weil.

Sub aspectul literar, lucrarea lui Weil nu indică nici o cale nouă în metodică traducerii *Noptilor*. Primele încercări în această direcție au fost făcute în insulele britanice, 40 de ani după aceea, când au apărut

una după alta două noi traduceri ale *Noptilor*. Cea dintâi dintre acestea aparține traducătorului poemelor lui François Villon, lui John Paine, autorul unei serii de colecții de versuri. Punându-și ca scop să dea traducerea completă a operei *1001 de nopți*, fără nici o reducere, Paine a studiat limba arabă – în special pentru aceasta – cu ajutorul traducerilor lui Len și Torrens. În general, el și-a realizat cu destul succes idealul său. Traducerea lui Paine – în 9 volume – nu era destinată marelui public. Fiind editată prin subscripția abonaților, ea a apărut într-un număr limitat de exemplare, de-abia 500. Așa se și explică de ce, azi, e o carte foarte rară. Particularitatea ei – în afară de faptul că păstrează toate scabrozitățile din original – o constituie limba engleză plină de originalitate, care abundă în arhaisme și în cuvinte de jargon. În genere se poate spune că e limbă greoaie și căutată. În tendința sa de a realiza o traducere completă la maximum și totodată cât mai exactă, Paine n-a știut totuși – din cauză că-i lipsea pregătirea științifică serioasă – să evite multe erori în înțelegerea textului arab, pe care l-a abordat adesea fără criticismul necesar. Cu totul nesatisfăcător este procedeul la care recurge Paine pentru redarea în englezește a fragmentelor în versuri din *1001 de nopți*. Conștiinciosul și fidelul Len – dându-și seama de toate dificultățile ce stăteau în calea cui ar fi vrut să transpună versuri arabe în vreo limbă europeană, într-o formă măcar cât de cât adecvată – a preferat să le traducă în proză obișnuită. Paine însă a anunțat în prefața sa că la traducerea versurilor arabe el a respectat nu numai rimele, dar și particularitățile ritmice ale originalului. Făcând o astfel de declarație, el a indus în eroare în mod conștient pe cititorii nepreveniți, care nu cunosc limba arabă, ba chiar și pe unii arabiști de specialitate. În realitate, Paine a redat versurile arabe prin metri europeni obișnuiți, care n-au decât puțin comun cu măsura originalelor. Pe de-altă parte, el le-a tradus foarte liber, așa încât de-abia de ne putem face o slabă idee despre caracterul citatelor poetice din original. Trebuie să mai relatăm încă, referitor la pasajele scabroase ale originalului, pe care Paine le-a păstrat cu fidelitate, că el s-a străduit mereu să le atenueze efectul. În acest scop, când era vorba să traducă expresii din cele mai licențioase, el a căutat să le redea prin corespondente dialectale, puțin înțelese de lectorii comuni.

Autorul celeilalte traduceri englezești menționate – care a succedat traducerii lui Paine și care prezintă aspecte destul de diferite în comparație cu cea precedentă – este Richard Berton. Aceasta a fost un personaj interesant în cel mai înalt grad. El a călătorit mult în Orient și

este unul dintre puținii europeni care au vizitat Mecca. Om de o energie tumultuoasă și având o natură de răzvrătit, Berton – încă din anii tineri – era indignat împotriva ipocriziei puritane a societății engleze contemporane lui. Se pare că, la traducerea operei *1001 de nopți*, l-a împins și dorința de a-i șoca pe prezumțioșii săi conaționali atât de plini de ifose. În acest scop, considerând că textul însuși al colecției poveștilor arabe nu-i îndeajuns de tare, Berton l-a prevăzut cu o enormă cantitate de note, în care el a scos în relief cât a putut detaliile indecente ale *Nopților*. În afară de aceasta, în ultimul volum – al zecelea – al traducerii sale, el a anexat o postfață cu un capitol special intitulat *Pornografia*. Valoarea științifică a notelor lui Berton este inegală: în multe din ele aflăm mai multă prezumție decât autentică erudiție. Același lucru se poate spune și despre traducerea însăși, care nu e lipsită de erori și care, în același timp, este scrisă într-o limbă de-a dreptul imposibilă. În adevăr, limba traducerii lui Berton – după cum cu bună dreptate a observat un critic – apare ca un fel de mixtură ilizibilă de arhaisme cu expresii de „argot” și cu cuvinte străine! Cu deosebire sunt greoi traduse versurile și fragmentele de proză rimată: aici, ingeniozitatea lui Berton în a găsi cuvinte învechite – în mare parte, cu totul incomprehensibile – nu cunoaște limite. Dacă facem abstracție de aceste arhaisme și de traducerea multor versuri arabe efectuată în întregime din nou, textele lui Berton și ale lui Paine apar foarte apropiate unul de altul. În multe locuri, Berton a recurs chiar la împrumutul direct, copiind de la Paine pagini întregi fără a indica izvorul. Un astfel de procedeu nu e ceva nou la Berton, care în general nu ținea seamă de dreptul de proprietate literară. Faptul acesta și-ar afla explicația într-o oarecare măsură în aceea că renumitul călător considera drept cea mai importantă parte a lucrării sale nu textul însuși al traducerii din arăbește, ci notele care-l însoțeau. Și trebuie s-o recunoaștem, meritul alcătuirii notelor îi aparține exclusiv lui. Importanța traducerilor lui Berton și Paine stă în faptul că ei dau pentru prima dată textul cu adevărat complet al operei *1001 de nopți* fără nici un fel de omisiuni. Ba chiar, uneori – la Berton – aflăm și completări suplimentare, după texte arabe care sunt descoperirile sale proprii. Precum s-a putut vedea deja din cele spuse mai sus, cei doi traducători englezi au abordat în chip diferit problema transpunerii în englezește a pasajelor licențioase din original. Paine le-a păstrat numai pe acelea din ele, care se întâlnesc în toate cele patru ediții arabe ale operei *1001 de nopți*; pe când Berton, în mod constant a ales, din toate variantele, pe

cea mai scabroasă. Originalul de bază pentru ambele traduceri discutate a fost ediția *Noptilor* de la Calcuta, din 1839. În cazuri de necesitate, Paine – iar uneori și Berton – au făcut apel și la celelalte texte tipărite. Ca supliment la poveștile cuprinse în ediția lui Mac-Notin, au mai fost traduse de Berton și Paine cele aflate în textul *Noptilor* tipărit la Breslau, precum și în unele manuscrise ale colecției. De asemenea, au fost traduse și o serie de povești al căror original arab n-a putut fi descoperit. (Berton a tradus unele din ele după o traducere în limba hindusă). Aceste completări au ocupat la Paine patru volume, iar la Berton șase. La acesta din urmă, traducerea este prevăzută, ca totdeauna, de un număr de note. Traducerile lui Paine și Berton – publicate prin subscripție și costând foarte scump – au devenit în scurtă vreme rarități bibliografice.

Dacă lăsăm la o parte traducerea germană a lui Henning, întrucâtva prescurtată – fiind omise din ea scabrozitățile și unele versuri – traducere făcută după ediția de la Bulak, se poate spune că cele două mari traduceri, ale lui Paine și Berton, reprezintă până la sfârșitul secolului XIX, unicele încercări de a face cunoscută Europei opera *1001 de nopți* sub aspectul ei autentic. Scandalosul succes al lui Berton n-a putut totuși să nu provoace un oarecare sentiment de rivalitate în patria europeană a operei *1001 de nopți*, în Franța. Căci s-ar părea că nu a fost o simplă întâmplare că tocmai în această țară a început a fi editată, odată cu anul 1899, o nouă traducere „completă și fidelă” a colecției *1001 de nopți*, întreprinsă de Mardrusse, care era medic de profesie. În prefața la primul volum al acestei ediții, publicată de editura periodicei „Revue Blanche”, se declara că cititorul va afla în ea „o traducere *ad litteram*, pură și de-o fidelitate absolută. În textul arab, nu s-a schimbat decât grafia: aici, el e scris în franțuzește – atâta tot!” E lesne de înțeles cu ce nerăbdare toți doritorii de a citi *1001 de nopți* – convinși că au găsit cartea ce li se făgăduise – s-au năpustit să cumpere traducerea lui Mardrusse, făcând să fie epuizat primul volum într-o clipă. Cei mai mulți dintre aceștia n-au fost deloc dezamăgiți. Și poate cu drept cuvânt, căci la prima vedere traducerea lui Mardrusse – scrisă într-o limbă minunată – dă în adevăr impresia celui mai fidel calc al textului arab. „Orientalismul” ei pătrunzător îi apare oricărui lector neștiutor de limba arabă, drept reflexul cel mai autentic al spiritului lumii orientale. Apoi, imensa bogăție de epitete – dintre care unele cu totul originale – farmecă. De asemenea, trebuie să amintim acele comparații de un efect amețitor, care-l încremenesc de uimire pe cititor – aici stârnindu-i râsul

cel mai nestăpânit, aici minunându-l prin justetea lor abilă... Însăși atmosfera ce învăluie textul lui Mardrusse – deși întrucâtva de un primitivism brutal, prin acea naivitate și lipsă de jenă cu care este expus erotismul ei – corespundea cum nu se putea mai bine modului cum își reprezentau parizienii ținuturile exotice, necunoscute lor decât vag, pe unde se petrecea acțiunea din *1001 de nopți*. Era deci foarte natural entuziasmul cu care a fost întâmpinată ediția periodică „Revue Blanche”, ce avea în plus și calitatea economică de a se putea achiziționa la un preț accesibil celor mulți. Volum după volum, ea se împrăștia într-un număr colosal de exemplare, fiind cerută de amatori din toate colțurile Franței, precum și în afara granițelor acestei țări. Succesul ei n-a slăbit nici chiar atunci când au început să răsunе glasurile autorizate ale criticilor, specialiști în materie, care veneau să afirme că valoarea științifică a traducerii lui Mardrusse este nulă și că acele „flori ale fanteziei orientale”, care i-au încântat așa de mult pe cititori, sunt în bună parte plăsmuiri proprii ale traducătorului; și că multe din indecențele, expuse acolo atât de copios, au fost născocite tot de dânsul și, în sfârșit, că cunoștințele doctorului Mardrusse în domeniul limbii arabe sunt foarte limitate... În zadar însă! Nimeni nu voia să creadă criticile acestea și nu le acorda nici o atenție. Din punctul lor de vedere, poate c-au avut dreptate admiratorii lui Mardrusse... căci, la urma urmei, în traducerea nou-apărută, ei căutau frumuseți de limbă, iar nu exactitate! Ori, sub acest aspect, ei au fost pe deplin satisfăcuți. Totuși, obiectivitatea ne obligă să recunoaștem că observațiile criticii mai sus menționate corespund adevărului.

Traducerea lui Mardrusse – ca și cea a lui Galland de altfel – prezintă o valoare pur literară, datorită unor indiscutabile calități artistice, care-o caracterizează. Firește, aceasta dacă o considerăm oarecum detașată de originalul arab pe care pretinde să-l redea și dacă facem complet abstracție de fidelitatea, care trebuie să fie cea dintâi lege a unui traducător. Dacă însă vrem s-o privim prin prisma prin care trebuie examinată o traducere ce nu neglijează nici scopurile științifice – adică adevărul – atunci putem afirma că traducerea lui Mardrusse este mai prejos de orice critică. Dorind să se pună într-o oarecare măsură la adăpost de șicanele specialiștilor, care-l tratau destul de disprețuitor, Mardrusse a acoperit într-un văl de mister izvoarele de care s-a servit pentru traducerea sa. El s-a mărginit doar să declare că are la dispoziția lui manuscrisul ediției din Bulak al *Nopților*. Ca aproape tot ce spune Mardrusse despre sine și despre cartea sa, și această afirmație este

neadevărată. Și chiar de va fi posedat el vreun manuscris al *Noptilor*, acela va fi fost foarte nou și totodată o copie plină de erori de tot felul. Mai probabil pare că la baza traducerii lui să stea ediția tipărită la Bulak a *Noptilor*, alături de care Mardrusse va fi utilizat într-o măsură mai restrânsă și textele editate la Calcuta și Breslau. Se poate spune că traducerea lui Mardrusse n-a contribuit mai puțin la creșterea popularității operei *1001 de nopți* în Europa decât a contribuit la vremea ei traducerea lui Galland, cu care cea a lui Mardrusse are – după cum am amintit deja – destule aspecte comune. Ca și predecesorul său francez, Mardrusse nu s-a sfiit deloc să elimine din traducerea lui, după bunul său plac, ceea ce i s-a părut nepotrivit; iar pe de-altă parte, să includă felurite elemente nou născocite de el însuși. Apoi, tot ca și Galland, s-a comportat el față de citatele arabe în versuri, pe care, fără nici o jenă, le-a tradus în proză. E drept, într-o splendidă proză; dar nu-i mai puțin adevărat totuși, că așa de liber le-a tradus încât, adesea, e greu să mai recunoști ceva din originalul arab.

Pentru cineva care cunoaște, e adesea de-a dreptul penibil să citească traducerea lui Mardrusse, într-atât șochează libertățile excesive pe care și le permite. Pe de-altă parte însă, trebuie să admitem că celor ce nu pot cunoaște opera *1001 de nopți* decât în traducere, lucrarea lui Mardrusse le procură o mare desfătare estetică.

Cu chipul acesta, secolul XX a început sub fericite auspicii pentru *1001 de nopți*. În ce privește avântul remarcabil al cercetărilor științifice asupra colecției în chestiune, pe aceeași perioadă, s-a vorbit deja. Mai puțin intensă însă s-a desfășurat activitatea traducătorilor: se pare că succesul mereu viguros al lui Mardrusse nu îngăduia accesul pe piața cărților a vreunei traduceri noi a *Noptilor*. În presă, e drept, a apărut sporadic în anul 1899 informația că *1001 de nopți* este din nou tradusă de arabistul francez Ra, dar traducerea lui n-a apărut nici până în ziua de azi și vreo altă știre despre ea nu avem.

Era foarte natural să ne-așteptăm ca inițiativa de a realiza o traducere completă a colecției *1001 de nopți* să ia naștere de data aceasta în Germania, care a dat un număr însemnat de lucrări referitoare la istoria *Noptilor*. Totuși, în ce privește traducerile, ea a rămas puțin în urma Franței și a Angliei. În adevăr, ultima din punct de vedere cronologic, traducerea germană completă a operei *1001 de nopți* a început să fie editată în anul 1921 de către firma Insel-Verlag din Leipzig, unde anterior apăruse traducerea germană a lui Grewe făcută după textul englezesc al lui Berton. La publicarea noii ediții se

propusese numai confruntarea traducerii lui Grewe cu originalul arab (după ediția lui Mac-Notin), traducându-se din nou doar versurile, iar restul textului fiind lăsat fără nici o schimbare. Începând însă cu volumul II, această metodă a fost părăsită și textul următor a apărut într-o traducere cu totul independentă, datorită cunoscutului semitolog și folclorist E. Littmann, care din procedeul aplicat până la el, n-a păstrat decât ordinea de succesiune a basmelor așa cum se afla ea la Grewe, adică întrucâtva deosebită de cea din ediția de la Calcuta.

Numele traducătorului este el însuși o suficientă garanție pentru calitatea noii traduceri germane a operei *1001 de nopți*, care e de un înalt nivel, atât în ce privește forma, cât și în ce privește fidelitatea în redarea originalului. Oarecum discordant față de stilul general, pare procedeul ales de Littmann pentru traducerea versurilor arabe, care sunt transpuse în metri germani obișnuiți, fără păstrarea monorimei, caracteristică originalului. Ar fi fost de dorit, de asemenea, mai multe note la text; cele existente sunt evident neîndestulătoare. Cu ediția casei Insel-Verlag, se încheie lungul șir de traduceri în limbile Europei occidentale.

Trecând acum la Rusia, trebuie să spunem că până la 1929 (până la traducerea lui M. A. Salè, vol. I, anul 1929 – vol. VIII, anul 1939), n-au existat traduceri rusești ale *Nopților* direct din original. Traducerile existente au fost făcute sau după Galland (cea mai bună dintre acestea e cea a lui Doppelmajer cu un studiu introductiv de A. N. Veselovski), sau după Len (făcută de Selgunova). Aceasta din urmă, ulterior a fost prescurtată. Apariția traducerii franceze a lui Mardrusse a stârnit ecou și în Rusia: într-o ediție a periodicei „Новый Журнал Иностранной литературы”, a fost tipărită prima traducere rusă completă a operei *1001 de nopți* după textului lui Mardrusse. Ea este purificată de toate indecențele. Ea n-are însă calitățile literare ale modelului său francez. Condițiile epocii prerevoluționare au fost puțin favorabile pentru realizarea unei traduceri independente a colecției *1001 de nopți* în limba rusă. Ceea ce a împiedicat aceasta au fost cenzura, cât și micul număr de arabiști din Rusia.

Creșterea interesului pentru Orient, manifestată de ruși după revoluția din octombrie, a avut repercusiune și asupra sortii *Nopților* în limba rusă. Deja din primii ani ai Revoluției, editura „Всемирная Литература” a vrut să publice traducerea unei serii de povești separate din *1001 de nopți*, după originalul arab. Traducătorul era W. A. Eberman, docent la catedra de limbă arabă în Leningrad (fost elev al Universității din Leningrad). Din nefericire însă traducerea lui Eberman

n-a putut vedea lumina tiparului din cauză că editura amintită a fost lichidată. Încercări ulterioare de a face cunoștință cititorilor sovietici cu opera autentică *1001 de nopți* s-au făcut nu odată, dar din diferite pricini ele n-au putut fi realizate până la capăt. Într-o ediție a „Editurii de Stat” (Госиздат – Государственное Издательство) a apărut numai traducerea a 3 povești din *1001 de nopți* magistral făcută, după ediția lui Mardrusse, de И. Б. Мандельштам. Dacă mai adăugăm și scurtele narațiuni ale lui А. Е. Грузинский și А. Дейч (în biblioteca revistei „Огонёк”), epuizăm bibliografia postrevoluționară a traducerilor din *1001 de nopți*.

Astfel, interesul persistent pentru cunoașterea poveștilor autentice ale Șeherezadei a rămas nesatisfăcut în lumea cetitorilor ruși. De aceea, nu se poate să nu recunoaștem ca foarte oportună întreprinderea editurii Academiei, care începând cu anul 1929 dă la lumină traducerea rusă completă a operei *1001 de nopți* făcută direct după original. În 1939, a ieșit de sub tipar ultimul volum, al optulea, al acestei traduceri. Alegându-și ca original textul arab al ediției *Nopților* de la Calcuta, din 1839-1841, cu care au fost colaționate și alte texte, traducătorul s-a silit pe cât a putut să se apropie de idealul pe care și l-a propus: să prezinte publicului cititor rus altfel de *1001 de nopți*, precum și le reprezintă însuși cititorul arab cult („дать *1001 ночь* такой, какою она представляется образованному арабскому читателю”).

Unul din principalele sale țeluri îl vede traducătorul în păstrarea perfecte obiectivități față de original. Ori de câte ori o permit legile limbii ruse, trebuie conservat în traducere, ca ceva inviolabil, aspectul textului arab, indiferent dacă particularitățile lui corespund sau nu noțiunilor europene despre frumusețea stilului sau cu privire la gradul de interes al conținutului. Individualitatea traducătorului se poate manifesta numai în acele cazuri, când traducerea exactă a formei și a spiritului originalului este absolut incompatibilă cu exigențele expresiei literare rusești corecte – adică atunci când păstrarea servilă a particularităților formale ale originalului ar provoca, în traducere, o altă impresie decât cea din original. Aceasta s-ar putea întâmpla, de exemplu, dac-ai încerca să conservi rima la traducerea versurilor arabe sau a fragmentelor expuse, în original, în proză rimată.

După legile prozodiei arabe, rima trebuie să fie unică în întreaga poezie (*monorimă*). Observarea acestui canon ar face traducerea rusă a versurilor arabe excesiv de greoaie și totodată inexactă. De aceea traducătorul s-a văzut constrâns să sacrifice rima la versuri și la

fragmentele în proză și să păstreze numai structura lor exterioară și metrul poeziei. La transpunerea acelor măsuri ale versurilor arabe, care nu-și pot afla echivalente în limbile europene, păstrarea neschimbată a alternanței picioarelor neomogene – ce figurează în mulți metri – s-a arătat a fi impracticabilă. În unele cazuri, un întreg fragment a trebuit să fie redat printr-un singur picior, care era fundamental pentru metrul respectiv. Credincios principiului său cardinal, traducătorul, și în redarea fragmentelor de poezii, și-a dat osteneala să se țină cât mai aproape cu putință de original. La aprecierea acestor eforturi de a afla pentru elementele metrice și ritmice arabe corespondențele cele mai potrivite în versificația rusă, nu trebuie uitat că Salè e primul care traduce versuri arabe în limba rusă și încă pe o scară așa de mare!

În încheiere, amintim și chipul cum au fost transpuse în rusește pasajele indecente din original. De regulă, aceste pasaje au fost traduse fără nici o schimbare și numai în cazurile când, pentru traducerea exactă a anumitor cuvinte, ar fi trebuit să se recurgă la expresii de o trivialitate inacceptabilă, atunci – și numai atunci – asemenea cuvinte au fost reproduse pur și simplu, așa cum sună ele în arăbește, însă în transcriere rusă. Iar în două-trei locuri – unde traducerea *ad litteram* ar fi fost de asemenea imposibilă – expresiile din original au fost ușor atenuate.

Traducătorul își dă seama foarte bine că lucrarea sa – atât în ce privește partea ei în proză, cât și cea în versuri – e departe de a fi perfectă. Traducerile creațiilor artistice arabe în limba rusă pot fi considerate unicate și astfel, traducătorul *Noptilor* a trebuit, în multe privințe, să deschidă drumuri noi. În tendința de a reda just în rusește construcția frazei arabe, a fost nevoie să se recurgă uneori la turnuri oarecum insolite pentru limba rusă – și e știut că ceea ce e nou și neobișnuit, sperie adesea... De aceea, foarte probabil, nu toate procedeele aplicate în această traducere vor fi întâmpinate aprobativ. Deși traducătorul a avut nu odată o astfel de temere, totuși ea nu l-a putut sili să renunțe la metoda adoptată de dânsul de a reda originalul în chipul cel mai fidel și mai obiectiv. Dacă însă, în ciuda tuturor neajunsurilor pe care, fără îndoială, le prezintă, această primă traducere a operei *1001 de nopți* după originalul arab se va arăta demnă să umple lacuna ce exista până-acum în literatura rusească a traducerilor, traducătorul își consideră împlinită misiunea, pentru realizarea căreia a lucrat ani mulți.

La îndeplinirea sarcinii ce și-a luat, Salè a fost secondat și de prof. И. Ю. Крачковский, orientalist căruia traducătorul îi mulțumește pentru concursul dat ca redactor în timpul tipăririi lucrării (cf. p. LXIII).

Traducerea lui Salè a mai avut și norocul să fie ilustrată de pictorul Н. А. Ушин, care, prin chipul cum s-a achitat de rolul său – în desenele, tablourile colorate și vignetele cu care a împodobit copios toate cele opt volume ale traducerii – face dovada unui gust estetic și a unui talent remarcabil, dar totodată și a unui simț puțin comun de a întui stilul artei arabe și specificul etnic al acestui neam exotic. Puterea de evocare a ilustrațiilor lui Ушин, dublată de autenticitatea expresiei sale plastice, constituie cel mai adecvat corolar la traducerea excelentă – atât pe planul artistic, cât și pe cel al fidelității – pe care a reușit s-o realizeze Salè.

De aceea, pe drept, el îi exprimă colaboratorului său recunoștință – în cuvinte calde – la sfârșitul studiului introductiv din volumul I (pagina LXIV): „Великой благодарностью обязан переводчик и иллюстратору настоящей книги, Н. А. Ушину, не щадившему сил при выполнении своей ответственной и трудной задачи. В своей работе, художник руководствовался теми же принципами, что и переводчик книги, стремясь с максимальной точностью передать стиль и характер мусульманской средневековой живописи и сохранить полную объективность в трактовке сюжетов. Подобное единодушие позволяет переводчику с глубочайшим удовлетворением констатировать, что его пожелания относительно иллюстраций к первому тому *1001 ночи* оказались полностью осуществлены” (т. I, стр. LXIV).

Abstract

The unfinished paper of professor Petru Caraman provides an impressive review of the editions *A Thousand and One Nights* collection had throughout time. The scholar had the intention to translate this work into Romanian, together with a critical edition of academic level that stressed the folkloric origin of this literary monument. The approach starts with the first attempts to reconstruct the anthology, carried out by specialists in Arabic culture. It continues with a thorough analysis of famous translations into the main Occidental languages, up to the most recent editions in Slavic languages.